

**ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI**  
**FAKULTA PRÁVNICKÁ**

**Diplomová práce**  
**Reformní úsilí v osvícenské době**

**Plzeň 2019**

**Tomáš Kvídera**

## Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Reformní úsilí v osvícenské době“ vypracoval samostatně a použil pouze uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, březen, 2019

.....  
vlastnoruční podpis

## Poděkování

Chtěl bych poděkovat panu JUDr. Antonínu Lojkovi, Ph.D. za odborné vedení, za pomoc a rady při zpracování této práce.

## OBSAH

ÚVOD .....	7
1 OSVÍCENSTVÍ, ABSOLUTISMUS, OSVÍCENSKÝ ABSOLUTISMUS .....	10
2 MARIE TEREZIE .....	12
3 JOSEF II.....	16
4 OSVÍCENSTVÍ A PRÁVO .....	19
4.1 TRESTNÍ PRÁVO .....	20
4.1.1 Trestní zákoník Marie Terezie.....	24
4.1.2 Josefínské reformy – Zákoník o zločinech a trestech na ně, nové trestní řízení.....	32
4.2 OBČANSKÉ PRÁVO .....	36
4.3 SMĚNEČNÉ PRÁVO, OBCHODNÍ PRÁVO .....	39
5 SOUDNÍ SYSTÉM V OBDOBÍ OSVÍCENSKÉHO ABSOLUTISMU .....	49
6 DALŠÍ OSVÍCENSKÉ REFORMY .....	55
6.1 ŠKOLSKÁ REFORMA .....	55
6.2 PODDANSKÉ REFORMY .....	57
6.2.1 Robotní patenty.....	57
6.2.2 Patent o zrušení nevolnictví.....	58
6.3 CÍRKEVNÍ REFORMY - ZÁKONY AMORTIZAČNÍ, TOLERANČNÍ PATENT, MANŽELSKÝ PATENT.....	59
6.4 REFORMY V DAŇOVÉ OBLASTI .....	62
ZÁVĚR.....	64
RESUMÉ.....	65
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY .....	66
SEZNAM PŘÍLOH .....	71

## ÚVOD

Tak jako v jiných zemích i zformování českého státu a vývoji práva na území České republiky předcházelo dlouhé období předstátní společnosti. V období prvobytně pospolné společnosti byl základní společenskou jednotkou rod, sdružující zpravidla skupinu pokrevně spřízněných jedinců. Jednotlivé rody se posléze sdružovaly do větších celků, kmenů, jejichž členy spojoval stejný jazyk, kultura, náboženství a následně i obývané území. Jednotlivé kmeny byly de facto uzavřenými světy, fungujícími na příbuzenské solidaritě založené na principu vzájemnosti. Jejich příslušníci se řídili svými obyčeji, tj. nepsanými zažitými pravidly chování, respektovanými celým kmenem.

Prvním historicky známým, vyšším organizačním útvarem vytvořeným slovanskými kmeny byl na počátku 7. století kmenový svaz známý jako Sámova říše. Jeho vznik byl vyvolán potřebou obrany proti útokům Franků a nadvládě kočovných avarských kmenů. Svaz ovšem neměl charakter státu a po Sámově smrti se rozpadl.

Vlastní státní organizace byla vytvořena až kolem roku 830 v rámci tzv. Velkomoravské říše, která už nesla všechny znaky státnosti. Zpočátku v jejím rámci a následně po jejím zániku se rodí raně středověký stát. V jeho čele stál panovník opírající se o jednoduchý státní aparát, jehož ústřední silou byla knížecí vojenská družina. Vznik a existenci státu provázelo postupné likvidování pozůstatků tradičních rodových struktur, násilí, boj a utrpení. Vzájemné svazky mezi jednotlivými členy společnosti byly založené na poslušnosti, službě a věrnosti, což v praxi znamenalo podřízení se vyšší autoritě. Moc ve státě se získávala dary za prokázané služby panovníkovi. Došlo k hierarchizaci celé společnosti. Nová společenská vrstva feudálů kořistila z práce donedávna ještě svobodného obyvatelstva. Hlavním nositelem centralizované moci byl panovník, v jehož držení byla veškerá půda v zemi. Měl nejvyšší nařizovací moc i moc zákonodárnou. Do jeho výlučné pravomoci spadalo vybírání dávek a poplatků, kterými financoval svoji družinu a dvůr, jmenování a odvolávání úředníků a na mezinárodním poli vyhlásování války a uzavírání míru. Během dalších století se vedle panovníka rozvíjel stále košatější správní aparát, jak na centrální úrovni, tak i na úrovni regionální. V souvislosti s narůstající feudální rozdrobeností, která je typickým projevem vrcholného feudalismu, se absolutistické postavení panovníka

začalo rozpadat. Ústřední státní moc se s obtížemi prosazovala proti snahám místních velmožů, kteří si částečně osobovali jeho práva. Postupně docházelo k prohlubování moci a politického významu šlechty.

Obraz českého státu a jeho další vývoj radikálně změnily husitské války, kdy se do popředí vedle šlechty dostala královská města, a církev byla zatlačena do pozadí. Šlechta ve spolupráci s městy usilovala o upevnění otřeseného feudálního řádu i státního aparátu. Stát se postupně změnil ve stavovskou monarchii. Panovnickova moc byla omezena privilegovanými vrstvami obyvatelstva, které se podílely na vládě. Vliv stavů se uplatňoval rovněž při dosazování panovníka na trůn. Při jednotlivých změnách na trůně se mísily prvky dědičné i volební a k jasnému proklamování nástupnického práva došlo teprve v České konfederaci, vyhlášené odbojnými stavy v roce 1619, a následně deklarováním dědičnosti trůnu vítěznými Habsburky v roce 1627.

Období 17. století přineslo změnu filosofického způsobu tázání a myšlení. Do právního myšlení a vědomí začalo silně zasahovat přirozené právo. To se, vedle recepce římského práva, stalo základním činitelem, který ovlivňoval právní vědu. Přirozenoprávní myšlení směřovalo především proti přežívající nerovnosti lidí, která byla daná zejména stavovskými rozdíly a existencí dědičné závislosti venkovského obyvatelstva a vyústilo v prosazení principu rovnosti před zákonem. Odraz přirozenoprávního učení v dobovém politickém myšlení vycházel z přesvědčení, že lidským rozumem je možné zkonstruovat spravedlivé společenské uspořádání, opřené o přirozená práva každého jednotlivce. Na rozdíl od pokročilejší západní části světa nebyli představitelé přirozenoprávního učení ve střední Evropě nositeli revolučních myšlenek. Přirozenoprávní koncepce se v této části světa rozvinuly převážně v umírněné specifické podobě zastoupené představiteli osvícenského absolutismu.

Ve vývoji práva představoval mimořádné období osvícenský absolutismus. Navzdory tomu, že přirozené právo bylo zbaveno svého revolučního jádra, formovalo pozitivně celkovou společenskou atmosféru. Ideje osvícenství postupně přecházely do politické i právní praxe a právu byla připisována rozhodující úloha při řízení státu, což se odrazilo v postupném vytěsňování stavovských rozdílů a zlepšování postavení závislého obyvatelstva, nemanželských dětí, žen a nekatolíků. Vedle zákoníků se objevila celá řada právních norem, které se

promítly prakticky do všech oblastí společenského života. Právo se tak přestalo v převážné míře opírat o právní obyčej, čímž se zvýšila právní jistota obyvatelstva. Zároveň s tím došlo ke snížení prostoru pro libovůli soudců, kteří do té doby pro každý případ znovu a znovu, v souladu s dávnými zvyky, právo nalézali.

Cílem diplomové práce je poukázat na vliv reforem osvícenských panovníků a jejich odkaz na novou soustavu právních předpisů a podobu státu. Z tohoto důvodu se celá práce pohybuje na pomezí práva a historie. Od výkladu pojmu osvícenství, absolutismus a osvícenský absolutismus v první kapitole jsem přešel k Marii Terezii, jejíž vláda je vnímána jako počátek osvícenství v rakouských zemích. Na osvícenské reformy Marie Terezie navázaly josefínské reformy. Josefu II. je proto věnována kapitola třetí. Čtvrtá, hlavní kapitola je členěna dle jednotlivých právních odvětví a popisuje vliv reforem na novou soustavu právních předpisů. Poslední kapitola rozebírá některé další výnosy, jejichž zavedení lze považovat za důležitý krok vedoucí k modernizaci celého státu.

Počátky právní historiografie si lze připomenout v dochovaném spise Pavla Stránského ze Zápské Stránky „O státě Českém“ popisujícího dějiny Českého státu do roku 1620 či vydavatele středověkých právních textů Pavla Ješína z Bezdězce. Z oboru práva jsem se opíral především o práci K. Malého a studijní texty zpracované kolektivem učitelů katedry dějin a práva K. Adamovou, L. Soukupa, A. Lojka, J. L. Bílého, V. Knolla a dalších.

## 1 OSVÍCENSTVÍ, ABSOLUTISMUS, OSVÍCENSKÝ ABSOLUTISMUS

V reakci na prohlubování rozporů hospodářských, sociálních a politickomocenských vztahů vyvstal v období 17. a 18. století nový ideový proud osvícenství, který se stal závaznou ideologií intelektuálních elit, postavenou na základě boje světla rozumu proti nevědomosti a pověrám. V jeho počátcích osvícenství vyznávali rovněž vzdělaní příslušníci šlechty, ale toto ustávalo, jak se osvícenství měnilo v emancipační hnutí měšťanstva.

Osvícenství přineslo odklon od absolutní důvěry v Boha a jeho základem a podstatnou obsahovou náplní byl rozum, vzdělanost, víra v pokrok a právo. Lidé začínali věřit v lepší a spravedlivější budoucnost, svobodný život, myšlení, jednání či rovnost před zákonem.

Osvícenství nevzniklo ve všech státech najednou, nýbrž postupně v návaznosti na nutnost řešit rozpory feudální společnosti. Za ideální společnost byla osvícenci považována taková, v níž je církev zbavena politické moci, ve které si jsou všichni rovni a má spravedlivý daňový systém. Osvícenství přineslo rozvoj fyziky, chemie, biologie, filosofie a ekonomie.

Za kolébku evropského osvícenství byla považována Anglie a Francie, odkud se osvícenství, převážně ve druhé polovině 18. století, rozšířilo po celé Evropě. Za nejradikálnější bylo považováno osvícenství francouzské. Francouzští osvícenci ostře kritizovali společenské poměry, praktiky absolutistické vlády, vystupovali proti tradicím, pověrám a modlářství.

V Evropě se vlivem reforem v období pozdního středověku rozšířil absolutistický model vlády, kdy dochází k omezení moci stavů a veškerá moc je soustředěna v rukou panovníka. Typickými představiteli absolutismu byli rovněž členové Habsburské dynastie. V období 18. století přecházela absolutistická forma vlády do fáze osvícenského absolutismu, protože mnozí z osvícenských filosofů považovali za jednodušší přesvědčit o nutnosti zavedení reforem panovníka než celý národ. V zájmu snazšího zavádění reforem a lepšího řízení státu docházelo k prohlubování centralizace, v jejímž důsledku docházelo k dalšímu omezování různých privilegií jak osob, tak institucí. Osvícenští panovníci v rámci rozvoje zemí, ve kterých vládli, zaváděli četné reformy, které v mnoha směrech vedly ke zlepšení postavení poddaných. Hlavními nositeli reforem byla nová vrstva vzdělaných úředníků, zodpovědných za své výsledky státu, který je platil. Potřeba



vzdělaných lidí vedla v řadě zemí k zavedení povinné školní docházky, která měla zajistit dětem alespoň základní vzdělání. V rámci reformy soudnictví se sjednocovaly zákony, odstraňovalo mučení a kruté fyzické tresty. Dohledu ze strany státu byla podřízena rovněž církev. Cílem reformy bylo podřídit katolickou církev svrchovanosti státu a jeho zájmům. Kláštery, které nesloužily k prospěšné činnosti, byly sekularizovány a jejich majetek připadl státu. Vytváření podmínek pro hospodářský rozvoj vedlo ke zrušení bezprostřední osobní závislosti poddaných na vrchnosti, k likvidaci cechovních omezení a celních bariér, zaváděly se jednotné váhy a míry. Náboženská svoboda byla rozšířena na další skupiny věřících, především Židy a protestanty.

V našich zemích byly osvícenské reformy realizovány za vlády Marie Terezie a jejího syna Josefa II.

## 2 MARIE TEREZIE

Marie Terezie se narodila ve vídeňském Hofburgu 13. května 1717 jako nejstarší dcera císaře Karla VI. Habsburského a jeho manželky Alžběty Kristýny Brunšvicke. Protože manželství bylo dlouho bezdětné, vydal Karel VI. v dubnu 1713 tzv. Pragmatickou sankci o posloupnosti nejjasnějšího arcidomu rakouského, jejímž cílem bylo zajistit nástupnictví v habsburské monarchii pro jeho vlastní děti, tj. i dcery v případě neexistence mužských nástupců rakouských Habsburků. Pragmatická sankce sice zajišťovala Marii Terezii nástupnictví v habsburské monarchii, ta ale nebyla na státnickou dráhu připravována. Od dětství ji vychovávali jezuité, u nichž se kromě náboženství, které bylo hlavním předmětem, učila historii, latinu, francouzštinu a němčinu. Rovněž se učila tanci, hudbě a kreslení, tudíž de facto věci, které ji později její postavení nástupkyně trůnu příliš neulehčily. Otec Marie Terezie totiž stále doufal v narození mužského potomka. Jediný syn Karla VI., Leopold Jan, ale zemřel v pouhých sedmi měsících.

Princ Evžen Savojský, jeden z nejvlivnějších mužů v habsburských zemích navrhoval s ohledem k tehdejšímu rozložení sil v Evropě, provdat Marii Terezii za pruského korunního prince Fridricha. Marie Terezie si ale prosadila sňatek s Františkem Štěpánem Lotrinským, za kterého se provdala v roce 1736. Během manželství porodila celkem šestnáct dětí, z toho pět synů, z nichž na císařský trůn usedli dva z nich. První vládl Josef II. a po jeho smrti na trůn usedl jeho bratr Leopold II. Přestože se Marie Terezie sama provdala z lásky, v případě jejích dětí pro ni na prvním místě bylo získat sňatkem rozšíření habsburské říše o nová území, popř. umístit Habsburky na trůn cizího státu.

Po smrti Karla VI., jehož nečekanou smrtí dne 20. října 1740 vymřel habsburský rod v mužské linii, měla Marie Terezie podle pragmatické sankce legálně nástupnické právo. Na habsburské dědictví si ale dělali fiktivní nároky kurfiřti saský a bavorský a pruský král Fridrich II.

Bavorský panovník Karel Albrecht, manžel Marie Amálie Habsburské, mladší dcery císaře Josefa I. vznesl nárok na císařskou korunu a habsburské dědičné země na základě středověkého Privilegia minus. Saský kurfiřt a polský král Friedrich August zase opíral své nároky o sňatek s Marií Josefou, nejstarším dítětem císaře Josefa I. Braniborský kurfiřt a zároveň pruský král Friedrich II.

vznesl dědické nároky na některá slezská knížectví na základě polozapomenutých smluv z 16. století. Konflikt v roce 1740 přerostl v tzv. válku o rakouské dědictví, která trvala až do roku 1748. Na stranu Pruska se postavily i další nepřátelské státy – Francie, Španělsko, Bavorsko a Sasko. Jejich cílem bylo udělat z Rakouska slabý stát a na jeho úkor získat co největší území.

Marie Terezie se obrátila s žádostí o podporu k Uhrům. Uherští se rozhodli podpořit Rakousko nejenom finančně, ale poskytli i své vojsko. Cenou za pomoc byla větší samostatnost pro Uhry. 25. června 1741 byla Marie Terezie korunována v Prešpurku uherskou královnou.

V listopadu 1741 Francouzi, Sasové a Bavoři dobyli Prahu. Bavorský kurfiřt Karel Albrecht se, se souhlasem české šlechty, nechal v Praze korunovat českým králem. Jelikož královské koruny byly, na přání císaře Karla VI., uloženy ve Vídni, nešlo posvětit legitimitu nového krále církevním obřadem. Karel Albrecht ovšem pod hrozbou konfiskace majetku požadoval po české šlechtě složení slibu věrnosti.

V červenci 1742 byla v Berlíně podepsána mírová smlouva mezi Rakouskem a Pruskem. Díky uzavření berlínského míru se mohly vojenské jednotky, původně určené na ochranu proti Prusku, soustředit na dobytí Čech. Země Koruny české získaly Rakousko zpět dne 26. prosince 1742. Následně se Marie Terezie vypravila do Prahy, kde se dne 12. května 1743 nechala korunovat českou královnou. Dřívější chování české šlechty v ní ale zanechalo k Čechům doživotní nedůvěru.

V polovině roku 1743, v bitvě u Dettingenu, porazilo Rakousko s Anglií Francii, která se musela stáhnout zpět za Rýn. Díky tomuto vítězství mohla začít Marie Terezie uvažovat o znovu dobytí Lotrinska a Štrasburku. V září 1743 uzavřela, na podporu svého snažení, ve Wormsu spojení s Anglií a Sardinskopiemontským královstvím. V létě 1744 Fridrich II. porušil sjednaný mír z roku 1742 a opětovně napadl Čechy. Prohrané bitvy a strach z dalších útoků na Čechy vedly Marii Terezie k podepsání dalšího, v pořadí již třetího míru s Fridrichem II., ve kterém se definitivně zřekla Slezska. Fridrich II. naopak přislíbil, že uzná Františka Štěpána Lotrinského za římskoněmeckého císaře.

V červnu 1746 uzavřela Marie Terezie dohodu s ruskou carevnou Alžbětou Petrovnou o vzájemné vojenské podpoře.

Anglie, která již byla znechucena nekonečnými válkami s Francií, tlačila na Marii Terezii, aby uzavřela mír. Ta ovšem, po vzoru tehdejší rakouské tradice, jednání zdržovala. Anglii došla trpělivost a sama se domluvila s Francií předběžně na míru. Marie Terezie tak byla postavena před hotovou věc a dne 18. října 1748 byla těmito okolnostmi donucena uzavřít mírovou smlouvu. Přestože Marie Terezie během války přišla o Slezsko, Parmu a Kladsko ukázala se jako statečná a odpovědná vládkyně, která upřednostňuje zájmy říše před rodinou a sebou samou. Navíc všech osm zemí, které tuto smlouvu podepsaly, definitivně potvrdilo platnost pragmatické sankce. Tak skončila válka o rakouské dědictví a Marie Terezie se mohla konečně vrhnout na reformy, které by jí pomohly naplnit státní pokladnu penězi a rovněž zmodernizovat armádu.

V srpnu 1765, po náhlé smrti svého otce Františka I., se Josef II. stal římskoněmeckým císařem a navíc ho dne 17. září 1765 Marie Terezie jmenovala spoluvládcem habsburských zemí. Marie Terezie se ale se smrtí milovaného manžela nedokázala vyrovnat. Začala zastávat konzervativní postoje a tak postupem času docházelo mezi ní a Josefem II. ke stále větším rozporům.

Marie Terezie zemřela 29. listopadu roku 1780 a její osobou vymírá habsburská monarchie i po přeslici. Pochována je v kapucínské kryptě ve Vídni stejně jako její manžel a vychovatelka Charlotta Fuchsová.

Vláda Marie Terezie je vnímána jako počátek osvícenství v rakouských zemích. Pod vlivem nových myšlenkových proudů postupně zaváděla osvícenské reformy v řadě oblastí, jejichž cílem bylo zvýšit hospodářskou úroveň státu. Habsburská říše byla centralizována a byrokratizována, byly zaváděny reformy soudnictví, stavy byly zbaveny svého vlivu na zemské úřady, byly vytvořeny tereziánské katastry, soupisy půdy, obyvatel a domů, byl vydán robotní patent, který zmírnil robotní povinnost a velká změna proběhla i v oblasti školství, kde byla zavedena povinná školní docházka. Došlo k sjednocení trestního práva v Rakousku a českých zemích, a to zákoníkem *Constitutio Criminalis Theresiana*. Ke znatelným změnám došlo rovněž i v hospodářské oblasti. Stát podporoval podnikání, rozvoj manufaktur a na ochranu před zahraniční konkurencí zavedl celní unii a cla. Byla zavedena jednotná měna a první papírové bankovky. V roce 1751 byl vydán ohňový patent, který stanovil průlomové zásady v oblasti požární

ochrany a to zejména ve stavbě domů z nehořlavých materiálů a vybavení vesnic zvonickami s nepřetržitou vartýřskou službou.

Na osvícenské reformy Marie Terezie navázaly reformy jejího syna Josefa II.

### 3 JOSEF II

Josef II. se narodil 13. března 1741 ve Vídni jako nejstarší syn Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského.

Na rozdíl od své matky byl Josef II., jakožto nejstarší syn habsbursko-lotrinského rodu, od dětství připravován na svoji úlohu následníka trůnu. Od sedmi let se pod vedením svého vychovatele hraběte Batthyányho učil latinu, historii, zeměpis, němčinu a matematiku. V jedenácti letech jeho výchovu převzal dvaasedesátiletý svobodný pán Bartenstein, který ho učil především historii Habsburků. Mezi Josefovy největší lásky ale patřily přírodní vědy, fyzika a astronomie.

Od útlého mládí se Josef II. již zapojoval do dění u dvora. V době sedmileté války, kdy dosáhl věku patnácti let, sledoval se zájmem dění na bojištích a účastnil se zasedání Státní rady. Marie Terezie, která budoucnost svých potomků neponechávala náhodě, začala hledat pro svého syna vhodnou manželku. Vzhledem k tomu, že Habsburkové potřebovali získat na svoji stranu Francii, padla volba na dívku skoro stejně starou, Izabelu Parmskou, vnučku francouzského krále Ludvíka XV.

Mladá manželka se ale v cizím prostředí cítila vnitřně nespokojená. V březnu 1762 se mladým manželům narodila prvorozená dcera Marie Terezie. O rok později Izabela otěhotněla podruhé. V šestém měsíci těhotenství se u dvaadvacetileté Izabely projeví příznaky neštovic a po dvou dnech porodila mrtvou holčičku. Sama poté dne 27. listopadu 1763 nemoci podlehla.

Podruhé se Josef II. oženil, na nátlak své matky, s Marií Josefou Bavorskou, dcerou císaře Karla VII. Bavorského a Marie Amálie Habsburské. Josef II. k ní ale nebyl schopen navázat bližší citový vztah. Když Marie Josefa ve svých dvaceti osmi letech podlehla epidemii neštovic, bylo tříleté manželství bez dědiců. Když v roce 1770 na zápal plic zemřela i osmiletá Marie Terezie, jediné dítě Josefa II., Josefův soukromý život se zhroutil.<sup>1</sup>

Po smrti svého otce Františka Štěpána Lotrinského vládl Josef II. po boku své matky. Faktickou moc ale v rukách stále držela Marie Terezie. Josef II. se

---

<sup>1</sup>UHLÍŘ, Dušan. Osvícený Josef II.: Reformátor na císařském trůně. In: *100+1* [online], 2015-12-24, [cit. 2018-11-20]. Dostupný z: <https://www.stoplusjednicka.cz/josef-ii-reformator-na-cisarskem-trune>

s matkou dostával často do konfliktů, neboť Marie Terezie nikdy plně nepřijala nový myšlenkový proud a více se dala vést svojí zbožností.

Po smrti matky byl Josef II. zvolen králem uherským a českým. V této době rovněž prosadil své první osvícenské reformy, které zpočátku byly zamýšleny ke zvýšení účinnosti hospodářství a státní správy, ale v konečném výsledku zkvalitnily život poddaných.

Během své vlády vydal Josef II. na šest tisíc výnosů, z nichž za nejdůležitější lze považovat zrušení cenzury, toleranční patent, kterým povolil protestanské a pravoslavné náboženství a zrušení nevolnictví. Rovněž zlepšil postavení Židů, provedl srovnání daní, vydal josefinský katastr, provedl reformu trestního práva, zavedl nové úřady, tajnou policii, zřídil sítě nemocnic, porodnic, nalezinců, provedl reformy školství. Řada reforem byla namířena proti církvi. Zrušil téměř polovinu klášterů, které se nezabývaly užitečnou činností, neboť náboženství a církev chápal Josef II. jako nástroj k posílení mravní výchovy a jednoty státu. Klášterní majetek byl rozprodán, budovy nechal přeměnit na kasárny, nemocnice, popřípadě továrny. Na druhou stranu ale zřídil nové fary a to zejména v chudých a odlehlých oblastech, aby lidé nemuseli do kostela podnikat zdlouhavé cesty. Prvotním úkolem farářů ovšem nebylo kázat lidu o náboženství, ale např. podporovat zemědělskou techniku, oznamovat úřední vyhlášky a nařízení, vést matriky nebo bdít nad zdravotním stavem obcí. V roce 1783 Josef II. prohlásil sňatky za civilní smlouvy a od tohoto rozhodnutí ho nedokázala odvrátit ani návštěva samotného papeže ve Vídni. Dále zrušil trest smrti, neboť za užitečnější považoval, aby trestanci pracovali a zřídil státní policii.

Úředním jazykem byla němčina, kterou se vyučovalo i na univerzitách. Na univerzitách se připravovali pro své povolání budoucí zaměstnanci státu a učilo se zde dle jednotných plánů a učebnic. Rovněž na gymnáziích a tzv. hlavních školách se vyučovalo pouze německy. Český jazyk byl povolen pouze na základních triviálních školách, které se nacházely zpravidla v menších městečkách a na vsích.

Přestože se Josef II. při vydávání některých výnosů, mezi něž patří například pohřbívání v pytlích či zákaz nošení korzetů, dopustil přehmatů, lze období jeho vlády považovat za důležitý krok vedoucí k modernizaci celého státu. Za jeho vlády se sjednocují trestněprávní předpisy, občanské právo, směnečné

právo apod. Svými nařízeními zasáhl rovněž do oblastí, které byly doposud ponechány výhradně vlivu církve. Toleranční patent z roku 1781, přestože byl vydán především z hospodářsko-politických důvodů, umožnil vyznávat i jinou víru než víru katolickou.

Od doby panování Josefa II. se počalo pečovat o to, aby veškeré zákony a nařízení byly písemně úřední formou zpřístupněny a publikovány. Vznikly tak sbírky zákonů politických a zákonů justičních. Ústřední sbírkou pro jednotlivá území státu z let 1819 až 1848 byla Provinciální sbírka zákonů, která u nás vycházela jednak pro území Čech, jednak pro území Moravy a Slezska.<sup>2</sup>

---

<sup>2</sup> SPIRIT, Michal. *Úvod do studia práva*. 2. vyd., aktualiz. dle nového občanského zákoníku. Praha: Grada, 2014, str. 51



## 4 OSVÍCENSTVÍ A PRÁVO

Pro vývoj právního řádu má klíčový význam období absolutismu. Podstatným způsobem se změnil charakter pramenů práva, členění právního řádu, obsah právních norem i množství vydaných právních předpisů. Tyto změny samozřejmě nenastaly ze dne na den s nástupem absolutistických metod vládnutí. Po porážce stavovského vojska v českých zemích bylo uzákoněno dědičné právo Habsburků na český trůn. Zemské sněmy přišly o právo volby panovníka, stavy už neměly zákonodárná práva. Výlučným zákonodárcem se stal panovník, v jehož rukách se koncentrovala veškerá moc. Právní normy vznikaly v podobě panovníkových nařízení a jejich cílem bylo zajistit především nedotknutelnost vlády habsburské dynastie. V českých a rakouských zemích nahradilo právní obyčej psané právo. Středověký právní partikularismus se zde stal minulostí.

Ve druhé polovině 18. století došlo k výraznému zásahu do pozemkově vrchnostenských vztahů. Vydáním robotních patentů Habsburkové vymezili maximální rozsah povinností závislého obyvatelstva vůči vrchnosti a vrchnostenský aparát postavili pod kontrolu státních orgánů. Následným zrušením nevolnictví byly odstraněny přežívající formy osobní závislosti a učiněny tak první kroky vedoucí k zrovnoprávnění závislého obyvatelstva. Vládu Habsburků, jejichž cílem bylo vybudovat silný fungující stát, ale charakterizovaly i další rysy. Průvodním jevem centralizace se stala germanizace. Tu je ovšem zapotřebí chápat jako logický důsledek centralizačních snah a byrokratizace státní správy a ne jako prostředek útisku českého obyvatelstva.

Centralizace a byrokratizace státní správy a zasahování státu do dosud nepovšimnutých oblastí se nejvýrazněji projevovaly v období osvícenství. Téměř všichni úředníci, úřady a další veřejnoprávní instituce podléhali panovníkovi, v jehož rukách bylo právo konečného rozhodnutí. Osvícenští panovníci důsledně vytvářeli centralizovaný systém státní správy, jehož prostřednictvím zasahovali i do těch oblastí, které dříve stály mimo zájmu státní správy. Reformními zásahy do oblastí školství, obchodu, řemeslné a manufakturní výroby, poddanských poměrů a poměru státu a církve usilovali o stimulaci zaostávající ekonomiky.

Marie Terezie a Josef II. rovněž usilovali o kodifikaci občanského práva a trestního práva.<sup>3</sup>

#### 4.1 TRESTNÍ PRÁVO

Kořeny současného moderního práva spadají do 18. století. Do té doby spočívalo trestní právo v institutu svépomoci, kdy poškozený jednotlivec veškeré útoky vedené vůči své osobě nebo majetku řešil vlastními silami, popř. za pomoci nejbližšího okolí z řad příbuzenstva či obce. Počátkem trestního práva je tak soukromá msta, která vyvrcholila v krevní mstu. Podobné přežitky soukromé msty se projevovaly rovněž u dalších deliktů, mezi které patřil např. únos. Právem unesené či jejího otce bylo vlastnoruční potrestání pachatele stětím. Stejně tak mohla být rukou otce nebo manžela usmrcena provinilá dcera nebo manželka, pokud byla se svým milencem dopadena při činu. Obdobným způsobem byl následně potrestán i ten.<sup>4</sup>

V období 11. století se v trestním právu projevoval silný vliv církve. Ta usilovala o to, aby stát prosazoval křesťanské mravní zásady a v případech jejich nedodržování viníka trestal. Rozhodování o trestech, mezi něž patřil např. prodej do otroctví za hranice státu, vyhnání ze země, mrskání nebo pokuty spadalo do rukou knížete a jeho úředníků, ale vlastní trestní iniciativa náležela kněžím.<sup>5</sup> S postupným upevňováním panovnickovy moci docházelo k přesunu ze sféry soukromoprávní do sféry práva veřejného. Státní moc zpočátku nabízela zprostředkování spravedlnosti za pomoci soudu, kdy poškozený z vlastní iniciativy mohl svoji záležitost předložit k rozhodnutí příslušnému soudu. Teprve v průběhu 12. století docházelo k postupnému stíhání některých deliktů z moci úřední. Zpočátku to bylo v případech, v nichž nefiguroval žádný soukromý žalobce, ale přitom se jednalo o případy, ve kterých šlo o ohrožení veřejné bezpečnosti, tj. zpravidla loupeže a krádeže.<sup>6</sup> Usmrcení člověka ale prozatím bylo

---

<sup>3</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2., upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 194-197

<sup>4</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 6

<sup>5</sup> SPIRIT, Michal. *Úvod do studia práva*. 2. vyd., aktualiz. dle nového občanského zákoníku. Praha: Grada, 2014, str. 47

<sup>6</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 172-173

mimo veřejný zájem a ponechávalo se na soukromém vyřízení mezi příbuznými usmrceného a pachatelem. Církev se pouze snažila zohlednit jako trestný čin usmrcení rodičů nebo kněze.

Přísnější režim, jehož cílem byl ale především zisk, byl nastolen v trestním právu v rámci vztahu mezi poddanými a vrchností. Vrchnost měla eminentní zájem na chování svých poddaných, a proto vyvíjela v této oblasti větší iniciativu. Vynesení rozsudku nad poddanými ale neslo rysy libovlnosti a náhodnosti vrchnosti. Běžným jevem bylo i tzv. kolektivní trestání celých poddanských vesnic peněžitými pokutami v případech, kdy nebyl zjištěn pachatel.<sup>7</sup>

Všeobecně, i přes posilující úlohu státu a státních orgánů, přežíval ještě dlouhou dobu především soukromožalobní charakter trestního práva. Změnu do trestního řízení přineslo období 14. století, kdy se pod vlivem především kanonického práva začaly prosazovat individualizace a subjektivizace trestní odpovědnosti, které jsou spojovány se zkoumáním pachatelova úmyslu. Postupně se, v rámci řízení, začaly zkoumat rovněž polehčující či naopak přitěžující okolnosti pachatelova jednání.

Do té doby převažující akuzační řízení, v němž si byly obě strany sporu rovny, bylo s posilující úlohou státu ve stále větší míře nahrazováno procesem veřejnoprávním, pro který je typická nerovnost postavení žalobce a obžalovaného. Veřejnoprávní proces byl do světského práva recipován z kanonického práva, tudíž se řídil zásadami římsko-kanonického procesu. V důsledku toho, do té doby veřejný a ústní průběh řízení byl nahrazen neveřejným a písemným procesem, ve kterém veřejné bylo pouze vynesení rozsudku a následná exekuce.<sup>8</sup>

Tresty, nebyly-li nahrazeny soukromou dohodou mezi poškozeným a pachatelem byly dobově surové. U trestů se uplatňoval určitý symbolismus, kdy trest měl svojí podstatou vyjadřovat pomstu nebo zastrašení pachatele. Za rouhání se vytrhával jazyk, za zradu se pachatel rozčtvrtil, neboť jeho osobnost byla považována za rozpolcenou. Za žhářství hrozil trest upálením. Kromě trestu smrti, který byl poměrně často užívaný a trestů zmrzačujících se užívaly i tresty zneuctující, vypovězení či prohlášení za psance. Prosazení práva nebylo

---

<sup>7</sup> SPIRIT, Michal. *Úvod do studia práva*. 2. vyd., aktualiz. dle nového občanského zákoníku. Praha: Grada, 2014, str. 47

<sup>8</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 174 -175, 179

samozřejmostí. Bohaté vrstvy měly možnost se z trestu vykoupit a to vše mělo znevažující význam autority soudců a jejich rozsudků.

Při výslechu pachatele se zavádí tortura, tj. mučení obviněného, jejímž cílem bylo zejména dosažení přiznání.

Plného rozvinutí se trestnímu právu dostalo až v období stavovské monarchie. České stavovské právo přijalo trestněprávní ustanovení z předchozí doby, avšak vytvořilo řadu nových trestních norem, které byly reakcí na nové třídní, ekonomické a politické poměry.<sup>9</sup> Starší právní normy přežívají zpravidla v oblasti ochrany života, zdraví a cti. Nové normy chránily feudální stát, náboženství a církev. V období stavovské monarchie figurovalo zcela zřetelně pět skupin deliktů. V první řadě se jednalo o delikty namířené proti státu, respektive proti panovníkovi, ve druhé proti víře, tudíž kacířství, rouhání a čarodějnictví. Do třetí skupiny spadaly delikty proti mravnosti, mezi něž lze zahrnout znásilnění, smilstvo, kuplířství a bigamii. Dále následuje skupina deliktů směřující proti životu, zdraví a cti, tedy usmrcení člověka, omezování osobní svobody, urážka na cti, sebevražda. Do páté skupiny se potom řadily majetkové delikty jako je krádež, loupež a žhářství. Mezi majetkové delikty spadaly rovněž činy poškozující feudální pozemkový majetek.<sup>10</sup> Trestán pokutou byl pachatel, který se tak dopustil pychu, za který byla považována celá řada jednání, která měla charakter zásahu do lesního majetku, lovení zvěře, ryb, raků či porušení zákazu vstupu na pozemek jiného vlastníka.<sup>11</sup>

O vině či nevině pachatele rozhodovaly soudy na základě racionálních důkazů, které se svojí podobou shodují s dnešními prostředky. Sem řadíme výslechy svědků a účastníků, ohledání místa, listinné důkazy, věcné důkazy apod. Do druhé skupiny potom spadají iracionální důkazy, mezi které lze zařadit nejenom přísahu účastníka sporu, ale zejména pak ordály, neboli „boží“ soudy. Ordály nebyly chápány jako trest, nýbrž sloužily jako poslední možnost, jak dokázat vinu či nevinu obviněného, pokud jiné prostředky selhaly. Rozvoj ordálů souvisel s nízkou autoritou soudů, která se tak zaštiťovala autoritou boží. Soudci

---

<sup>9</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 7-8

<sup>10</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 177

<sup>11</sup> MALÝ, Karel. *Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a v první polovině 18. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, str. 94

pouze konstatovali výsledek, jenž byl důsledkem „božího“ rozhodnutí. Již Dekreta Břetislavova z roku 1039 mluví o „ordálu vody“ který spočíval ve spuštění žalovaného do vody. Je-li vinen, potopí se, není-li, voda ho nepřijme. Dále byl užíván ordál žhavého železa. Ten spočíval v chůzi bosou nohou po rozžhavených radlicích. Později se užíval ordál přísahy, kdy přísahající po dobu přísahy musel přitisknout prsty na žhavé těleso.<sup>12</sup>

Užívaným důkazním prostředkem, který svojí podstatou řadíme mezi iracionální důkazy, byla již zmiňovaná tortura užívaná především proti obžalovaným, pocházejících z nižších společenských vrstev. Výpověď obžalovaného na mučidlech byla považována za rozhodující důkaz. Druhy mučení až do roku 1768 nebyly kodifikovány a jejich užití tak závisela na vynalézavosti vyslychajících.<sup>13</sup> Výsledkem na mučidlech se mělo docílit objektivní výpovědi obviněného člověka, neboť mučení mělo překonat vliv zlých mocností tak, aby mučený vypovídal pouze „božskou“ pravdu. Mučení bylo ovšem přípustné pouze u deliktů, za něž byl udělen trest smrti, tj. u vraždy, loupeže a krádeže.<sup>14</sup>

Obecně lze říci, že v období středověku převládalo obyčejové právo, které se udržovalo především ústní tradicí, neboť vzdělanost byla privilegiem pouze vyšších vrstev. Prosazení práva nebylo samozřejmostí, teprve s růstem panovníkovi moci se začal vytvářet jasný systém pravidel. Již Karel IV. nechal připravit návrh zemského zákoníku, jímž se, mimo jiné, snažil o omezení libovůle šlechty při rozhodování o trestech za různé delikty, stíhané z moci úřední. Tento zákoník se ale ze strany šlechty nesetkal s kladnou odezvou, neboť ta se odmítala nechat spoutat jakýmkoliv psaným zákonem a roku 1355 ho definitivně zamítla. U nás a na Moravě se ujaly tzv. „zemské míry“, jejichž hlavním cílem bylo zajistit bezpečnost.

Roku 1532 byl v Německu vydán Hrdelní řád Karla V. (*Constitutio Criminalis Carolina*), který v článku 104 – 180 pojednává o trestním právu hmotném. Pod jejím vlivem vznikaly v období 16. a 17. století zemské hrdelní řády. Po sloučení českých zemí se zeměmi rakouskými se počaly u nás uplatňovat

---

<sup>12</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 17-18

<sup>13</sup> tamtéž, str. 22

<sup>14</sup> MALÝ, Karel. *Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a v první polovině 18. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, str. 26

vlivy jednotlivých rakouských zemských řádů. Od roku 1707 platil pro Čechy, Moravu a Slezsko jednotný trestní zákoník Hrdelní řád Josefa I., který ale ještě doznává podpůrnou platnost Caroliny i dosavadního zemského a městského práva. Trestní právo tak nabývá jakéhosi rázu pojišťovací smlouvy, na jejímž základě se občané zavazují přijmout na sebe takovou míru zla, jakou spácháním deliktu sami způsobili. Ten se, společně s trestním soudním řádem Ferdinanda III. z roku 1656 stal základem pro tereziánskou kodifikaci.<sup>15</sup>

#### 4.1.1 TRESTNÍ ZÁKONÍK MARIE TEREZIE

Jak bylo řečeno již výše, vycházela *Constitutio Criminalis Theresiana* z Josefiny a navazovala na trestní právo rakouské, tzv. *Ferdinandeu* vydanou roku 1656 za vlády Ferdinanda III. Jak je patrné již z preambule, vydáním zákoníku neusilovala Marie Terezie o to zavést nějakou hlubokou reformu trestního práva, ale o sjednocení trestněprávních předpisů, neboť do té doby byly za stejné trestné činy ukládány různé tresty. Nejtěžší tresty byly v Tereziáně ukládány za delikty namířené proti Bohu, církvi a státu. Teprve poté následovaly delikty proti dobrým mravům, počestnosti, uražení jiné osoby na hrdle nebo na těle, na jméno, právu dobré pověsti a cti. Tereziána rovněž připouštěla stíhání deliktů i za jiná chování, která sice nebyla v zákoně uvedena, ale pro svoji povahu mohla být považována za nebezpečnou. Tak byl i nadále ponechán poměrně rozsáhlý prostor pro další libovůli soudců. Tereziána nadále stíhala čarodějnictví, přestože se pod vlivem osvícenství již začínala projevovat snaha o omezení zneužívání tohoto deliktu a zpochybnění jeho existence. Marie Terezie si, na základě posledního čarodějnického procesu nad Janem Polákem z Jistebnice, který se uskutečnil roku 1756, vymínila předložení každého nového případu obžaloby.<sup>16</sup> Tereziána mimo jiné určovala váhu jednotlivých důkazů, načež nejvyšší váhu mělo doznání. Po vydání zákoníku zvítězila s naprostou převahou formální důkazní teorie, na základě které se stěžejním důkazem stala tortura, jejímž smyslem bylo získat

---

<sup>15</sup> KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné: vysokoškolské rukověti: sbírka vědeckých příruček pro československé vysoké školy a studium soukromé*. Praha: Melantrich a. s., 1935. Řada spisů právnických a hospodářských, str. 15

<sup>16</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 28-29

doznání obviněného.<sup>17</sup> Tereziána torturu velice podrobně upravovala a to včetně délky jejího trvání a grafického vyobrazení.

Tereziánský trestní zákoník byl již v době svého vydání, tj. v roce 1768 považován za zaostalý což si uvědomovala i sama panovnice. Proto do trestního procesu častokrát zasahovala, za účelem zmírnění důsledků této zastaralosti.<sup>18</sup>

Vlastní zákoník byl rozdělen na dvě části, procesní a hmotněprávní, celkově o 104 člancích, které se dále členily na jednotlivé paragrafy. První část o 155 stránkách byla nazvána „Díl první o hrdelním pokračování“.

Článek první definoval trestný čin následujícími slovy: *„Přechinění jest, když od někoho vědomě, a svévolně buďto něco, co skrze zákony zapovězeno jest, se předsebere, aneb to, co skrze zákony přikázáno jest, se opomene. Není tedy přechinění nic jiného nežli zákonu protivné činění, aneb opuštění, následovně skrze dočinění, aneb opomenutí se páchá.“* Za trestný čin bylo tedy, v souladu s tímto zákoníkem považováno takové chování jedince, které bylo v rozporu se zákonem, popř. svévolné opomenutí toho, co zákonem bylo přikázáno. Za trestný čin, v souladu s článkem II, § 1 byly považovány i takové delikty, které sice nebyly v zákoně výslovně uvedeny, ale pro svoji povahu mohly být považovány za společnosti nebezpečné. Samotné trestné činy zákoník rozdělil do dvou skupin a to na činy veřejné a činy soukromé. Za veřejné delikty byly v článku druhém, § 2 označovány takové delikty, které rušily veřejný pořádek a byly v díle druhém uvedeny, popř. takové, na které se vztahoval článek 104, jímž se připouštělo za trestné chování takové jednání jedince, které bylo rozhodnutím soudce uznáno jako protiprávní, tedy sine lege. Za soukromé trestné činy byly potom považovány ty, kterými byla poškozené osobě způsobena škoda, jejíž napravení bylo zákonem umožněno. Tereziána dále dělila trestné činy z hlediska závažnosti a to na delikty přetěžké, za které následoval „zostřený hrdelní trest“, těžké, za něž odsouzený skončil na šibenici či podobným trestem a tresty lehčí, za které nebyl uložen trest na životě.

Článek třetí se v šesti paragrafech zabíral problematikou zavinění. Tereziána rozlišovala mezi deliktem spáchaným z nedbalosti a mezi deliktem,

---

<sup>17</sup> JÁNOŠÍKOVÁ, Petra, Vilém KNOLL a Alena RUNDOVÁ. *Mezníky českých právních dějin*. 3., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 89

<sup>18</sup> MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přeprac. vyd. Praha: Linde, 2003, str. 197-198

který byl spáchán se zlým úmyslem. Za trestný čin nebylo možno považovat chování, které bylo spácháno bez zlého úmyslu a viny a tudíž za takovéto jednání nemohl být uložen žádný trest.

Počínaje článkem 4 Tereziány byl zákoník věnován problematice trestu a trestání. Soudce byl při ukládání trestu, s výjimkou případů uvedených v článku 11 a 12, které se zabíraly polehčujícími a přitěžujícími okolnostmi, vázán zákonem. Článek 4 byl prakticky celý věnován detailnímu popisu pravidel ukládání trestu. Rovněž v něm bylo zakotveno pravidlo o uložení trestu v těch případech, kdy výše trestu nebyla zákonem výslovně uvedena. V těchto situacích bylo určení trestu ponecháno zcela na rozumném uvážení soudce. Trestem nebylo možno postihnout, v souladu s článkem 4 § 4 příbuzné, ženy a děti pachatele s výjimkou, že by se jednalo o trest peněžítý, neboť pozůstalí byli povinni nahradit poškozenému zločinem způsobené škody. Podle § 13 ukládat tresty v souladu s CCT mohly pouze soudy nadané „krevní pravomocností“. Městské a vrchnostenské soudy mohly ukládat tresty spočívající v krátkodobém vězení, zbavení úřadu, peněžité pokutě, výprasku metlou nebo holí. Výslovně byl zakázán trest vyhnanství, ztráta cti, konfiskace majetku a veřejné vystavení na pranýři.

Článek 5 byl věnován výčtu hrdelních trestů a na něj navazující článek 6 výčtu trestů tělesných. Za hrdelní trest bylo považováno upálení za živa, čtvrcení, lámání kolem, smýkání koňmi, trhání rozžhavenými kleštěmi a vytržení jazyka. Naproti tomu byly zakázány tresty spočívající v naražení na kůl (s výjimkou velezrady), lámání kolem ženských pachatelek či pohřbívání za živa. Za mírnější tresty byly považovány podle § 6 oběšení na šibenici nebo stětí mečem. Na úroveň trestu smrti byl, podle §7, postaven trest doživotí a prohlášení pachatele za psance. Za tělesné tresty bylo považováno vypálení cejchu na zádech, vyšlehání metlami, bití holí nebo karabáčem, veřejné nucené práce v pevnostech, donucovacích pracovnách či přádelnách. Za zneuctvující tresty potom bylo bráno vystavení na pranýř, zavření do klece, zavěšení cedule s popisem spáchaného deliktu. Desátý paragraf byl věnován popisu trestů, spočívajících v omezení osobní svobody a pobytu. Viník mohl být uvězněn s pouty nebo bez nich. Vězení mohlo být rovněž zostřeno posty, kdy byl vězen živ pouze o vodě a chlebu.

Tereziána upravovala i trestní odpovědnost mladistvých. Za trestně odpovědné nebyly považovány osoby mladší sedmi let, což ale neznamenalo, že



by se vyhnuly trestní zodpovědnosti. Pokud bylo shledáno, že si byly plně vědomy protiprávnosti svého chování, byly potrestány metlou. Za zletilou byla považována osoba starší čtrnácti let. Ta již, v případě spáchání přetěžkého zločinu byla trestána stětím. Článek čtvrtý v § 2 ale ukládal možnost hledět při výkonu trestu na možnost polepšení zločince a na to, aby trest byl příkladem a odstrašením od podobných zcestných jednání.

Článek sedmý upravoval způsob trestání pachatelů na základě úvahy soudce. Soudce mohl potrestat pachatele v případě, že „*zákon na přečinění žádný jiný trest nevyměřil, nýbrž mlčenlivě nebo vejslovně způsob trestání úvaze soudce zanechal*“. Volné úvaze soudce bylo ponecháno rovněž rozhodování při uplatnění přitěžujících či naopak polehčujících okolnostech. Pravomoc soudce ale nebyla neomezená. Soudce nesměl nechat pachatele zcela bez potrestání a při rozhodování o přitěžujících či naopak polehčujících okolnostech musel brát v úvahu výši trestu v návaznosti na závažnost spáchaného deliktu.

Článek osmý se vztahoval na peněžité tresty a v následujícím článku byly potom upraveny tresty propadnutí majetku. Zákon ale neřešil konkrétní výši pokuty. Ta byla závislá na úvaze soudce s tím, že při jejím udělení se měl brát v potaz majetek pachatele a závažnost provinění.

Posledním trestem, který CCT uváděl v článku 10, byla bezčestnost, neboli újma na občanské cti a vážnosti. Osoba, která byla prohlášena za bezčestnou ztratila svoje postavení ve společnosti. Jedinec postižený tělesným trestem se nesměl zúčastnit shromáždění poctivých občanů, vyhotovovat závěť, dědit, požívat výsady městského stavu, svědčit, být členem spolků a společností. Trest zbavení cti mohl být prominut z milosti panovníka nebo po podstoupení tělesných trestů na základě soudem vydaného omilostňujícího listu. Tyto osoby ale i nadále nemohli podávat svědectví, neboť nebyli považováni za bezúhonné. Úplné navrácení cti tak záleželo pouze na panovníkově rozhodnutí. Omilostnění ale nemohli získat ti, co byli vypovězeni ze všech zemí monarchie. Za nepoctivého ale mohl být delikvent považován teprve po vynesení rozsudku trestu, protože jak bylo řečeno v § 14 na straně 20 zákoníku „*žádný bez právního odsouzení za nepoctivého se držeti nemá.*“

V článku jedenáct byly definovány polehčující okolnosti. Soudci tak měli povinnost přihlídnout při udělování trestů nejenom k okolnostem, které pachateli

přítěžovaly, ale i k těm, které mluvily v jeho prospěch. Mezi polehčující okolnosti patřil fyzický a psychický stav obviněného. Trest mohl být snížen u osob hluchých či němých na základě lékařského posudku. Trestní odpovědnost byla vyloučena i v případech zaviněných opilstvím, ale pouze za podmínky, že si obviněný své opilství a ztrátu přičetnosti sám nezavinil. Důvodem k prominutí trestu byla i tzv. „vada na síle mysli“, tj. psychická porucha delikventa. Za polehčující okolnost bylo považováno prudké pohnutí mysli, násilí, nouze, jednání na základě příkazu vrchnosti, nedostatek důkazů nebo upuštění od dokonání trestného činu. Zákoník dále vylučoval trestní odpovědnost v případech, kdy byl trestný čin spáchán ve spánku (náměsíčnost).

Následující článek byl naopak věnován přítěžujícím okolnostem. Za přítěžující bylo považováno spáchání deliktu v noci nebo za mimořádných okolností jako byl mor či živelné pohromy. Za přítěžující okolnost bylo rovněž považováno nabádání k trestné činnosti mladistvé osoby, spáchání deliktu na osobě blízké, vznešené, byl-li útok veden proti vrchnosti nebo státu. Zpřísněný trest byl uložen i v případě, že pachatel trestný čin spáchal opakovaně, popř. delikt způsobil velké pohoršení a výtržnost či byl mnohonásobně opakován. Zpřísnění trestání tak mělo vést k většímu strachu. Pachateli mohlo přitížit rovněž i místo, kde k trestnému činu došlo. Zvláštní ochraně se těšila např. posvátná místa.

Trestní odpovědností pachatele v případě řešení otázky pokusu či přípravy trestného činu se zabýval článek 13 zákoníku. Obecným východiskem bylo zjištění podstaty, zda ke spáchání trestné činnosti nedošlo z důvodu vlastního rozhodnutí pachatele nebo z důvodu jiných, pachatelem neovlivnitelných okolností. Pokud se tak rozhodl pachatel sám, z vlastní vůle, mohl, v případě lehčích deliktů soudce trest prominout, popř. ho nahradit uložením mírnějšího trestu jako bylo napomenutí, nebo pokuta. Jednalo-li se ale o případy, kdy pachatel připravoval tzv. těžký zločin, měl trest vycházet z úvahy soudce. Pokud ovšem nedošlo k trestné činnosti na základě jiných, pachatelem neovlivnitelných okolností, měl soudce na základě §7 uložit pachateli takový trest, který by odpovídal délce přípravného jednání, přičemž se přihlíželo i k typu přečinění.

Ukládání trestů se věnoval i článek 14 CCT, který řešil otázku souběhu trestných činů. Byl-li opakovaně spáchán stejný druh deliktu, měl být viník potrestán jako by spáchal jeden čin. Bylo-li ale jednou osobou spácháno více

druhů trestných činů, odpovídal uložený trest výši trestu, který zákon stanovil jako nejvyšší. Článek 14 v § 3 uváděl příklad trestu, kdy došlo k souběhu deliktu vraždy a krádeže. Za krádež ukládal zákoník trest popravu na šibenici, vražda byla trestána lámáním v kole. Pachatel, který se tak dopustil krádeže i vraždy měl být, v souladu s tímto zákoníkem odsouzen k trestu smrti lámání kolem, přičemž nad kolem mělo být umístěno znamení šibenice, jako symbolu trestu, který by mu hrozil v případě spáchání pouhé krádeže. Mezi další zostřující tresty, které mohli soudci uložit v případě souběhu přetěžkých či těžkých zločinů patřilo utěti ruky, vytržení jazyka, řezání řemenů z kůže pachatele, vyvěšení popraveného na veřejném místě, vystavení na pranýři, vypálení cejchu atd.

Článek 15 se zabíral důvody zániku trestnosti, za které byla považována smrt pachatele, soudní rozhodnutí, promlčení, kterému se blíže věnoval článek 16 a rozhodnutí panovníka o zastavení trestního stíhání, popřípadě amnestie udělená panovníkem, které upravoval následující, sedmnáctý článek. Promlčecí lhůta byla odvozena od závažnosti spáchaného deliktu. Desetileté lhůta připadala na prosté krádeže, přičemž z této lhůty byly vyjmuty loupeže a svatokrádeže. Dvacetiletá lhůta byla stanovena na delikty, za které byl udělován hrdelní trest, tj. vraždy (s výjimkou těch, které byly uvedeny v rámci jedenácti neprominutelných deliktů), zhářství, znásilnění, únos, bigamie. Promlčení se ale nevztahovalo na osoby, které z důvodu pachatelova skrývání nemohly být potrestány. Jako nepromlčitelné delikty potom Tereziána uváděla jedenáct zločinů, mezi které patřila vražda osoby blízké (rodičů, sourozenců, dětí), vražda pána nebo paní, vražda zjednaná, úmyslná, spáchána na cizích dětech ze msty či po zralé úvaze, vlastizrada, urážka panovníka a božské důstojnosti, falšování mincí, prodávání křesťanů, homosexualita a znásilnění.<sup>19</sup>

Na výše rozebrané jednotlivé články, které se zabývaly především obecnou částí zákoníku, navazovala článkem 18 na straně 31 druhá polovina prvního dílu, věnovaná trestnímu právu procesnímu. Článek 18 pojednával „O krevním, aneb hrdelním právu vesměs“. Následující články na 121 stranách potom regulovaly

---

<sup>19</sup> MALÝ, Karel. Poznámky k obecné části zákoníku Marie Terezie *Constitutio criminalis Theresiana*. *Právněhistorické studie*. Karolinum, 2017, 47(1), str. 44-60 srov. *Constitutio criminalis Theresiana, aneb, Říjmské Cýsařske w Vhřjch a Cžechách ec. ec. Královské Aposstolské Milosti Marye Terezye Arcý-Kněžny Rakauské, ec. ec. Hrdelnj Práwnj Ržád*. Wjdeň: J. T. Grozný z Trattnerůw, 1769

vlastní proces. Obsahovaly články o hrdelní obžalobě, vyzazení zločince, o vazebním zajištění, vykonání ortele, stětí zločince, žaláři, pohřbu osob zemřelých ve vězení nebo popravených, očišťujícím sporu, přiznání zločince, odvolání přiznání.

Druhá část Tereziány pod názvem „Díl druhý o hrdelních přečiněních obzvláště o jejich trestech“ popisoval v padesáti článcích skutkové podstaty jednotlivých trestných činů a trestů stanovených za jejich spáchání. Za nejtěžší zločiny byly považovány delikty proti Bohu, následně proti církvi, panovníkovi, státu a teprve poté proti soukromým zájmům a osobám. I proto, po úvodním článku k druhému dílu, pojednává zákoník v článku 56 na straně 162 „o rouhání, neboližto zločinnosti proti Bohu“. Rouhání bylo rozděleno do tří stupňů, na jejichž základě se určoval trest. Za urážku Boha došlo k vytržení jazyka a následně byl obviněný odsouzen k trestu smrti např. upálením, za urážku svatých byl odsouzen k amputaci jazyka nebo ruky a za zesměšnění byl udělen tělesný trest. Následovaly články o zločinu odpadnutí od křesťanské víry, dále o kouzelnictví, čarodějnictví a jemu podobných.

Je ale pravda, že sama Marie Terezie se řadila mezi rozhodné odpůrce stíhání čarodějnictví, které bylo v minulosti často zneužíváno a její kritické stanovisko se objevilo především při posledním čarodějnickém procesu v roce 1756, kdy došlo k odsouzení Jana Poláka z Jistebnice k trestu smrti. Císařovna trest smrti změnila na nucené práce a zároveň si vymínila, aby jí všechny případy obžaloby z tohoto deliktu byly předkládány k vlastnímu posouzení. Rovněž zpochybnila samotnou podstatu deliktu a vyložila vlastní názor, že v případě čarodějnictví se jedná spíš o přežitek pověrečných bludů nebo důsledek duševní poruchy. A tak se v podstatě delikt čarodějnictví, který do zákoníku prosadili i přes její odpor kodifikátoři, stal mrtvou literou zákona, za kterou v období feudalismu zaplatily tisíce lidí svým životem.<sup>20</sup>

Zákoník dále trestal vlastizradu, uplácení soudců a úředních osob, falšování peněz, falešnou přísahu, povstání, vydávání se za úřední osoby za účelem vlastního prospěchu. CCT trestal i celou řadu sexuálních deliktů, jako je styk se zvířaty, mrtvým tělem, s osobou stejného pohlaví, mezi příbuznými, mezi učitelem a žákyní mu svěřenou, nemanželský styk mezi křesťany a osobami

---

<sup>20</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 155-156

jiného vyznání, znásilnění. Za trestný čin byla považována, podle článku 93 i sebevražda. V dalších člancích se CCT zabíral loupežnictvím, žhářstvím, paličstvím, nutnou obranou, vyplacením se z vězení, atd.

Zákoník byl zakončen přílohou, vyobrazující názorně jednotlivé tresty mučení, mučicí nástroje a stupně tortury. Tortura měla stanovená přesná pravidla. Zákon určoval nejenom technické podmínky, ale i délku mučení. Vlastní tortura měla celkem pět stupňů – palečnici, šněrování rukou, španělské boty, natažení těla na skřípec a pálení těla na žebříku. Jednotlivé stupně neměly trvat déle jak čtvrt hodiny, přičemž celková doba neměla přesáhnout jednu hodinu.<sup>21</sup> Tereziána ale, co se týkalo používání tortury, i nadále respektovala sociální postavení obviněného a zachovávala praxi z doby stavovské, kdy u nás nesměly být mučeny, až na ojedinělé výjimky, osoby pocházející z vyšších stavů. Jejich mučení bylo povoleno pouze v případech, týkajících se zločinu urážky božského a světského majestátu, zrady země a jiné politické počiny. Rovněž nesměly být mučeny osoby mladší 14 let (s výjimkou hrdelního zločinu), osoby duševně choré, muži starší 60 let, těžce nemocní a těhotné ženy. Již ve stádiu kodifikace vzbuzovala právní úprava tortury v CCT rozpaky. Proto sama císařovna, uvědomující si její nedostatky, zastavila tajnou instrukcí soudům ze dne 25. 10. 1773 její další užívání, a rozeslala dopis s otázkou, zda je tortura oprávněná, či zda je třeba ji zrušit, omezit a případně jakými jinými prostředky ji nahradit. Zemské úřady, soudy i Nejvyšší soudní úřad ale byly v převážné většině pro její zachování. Přesto na zasedání státní rady se většina rozhodla pro její zrušení bez výjimky, kterou někteří z členů navrhovaly pro případy velezrady a jiné protistátní zločiny.<sup>22</sup> O tři roky později došlo ke zrušení tortury v celé habsburské monarchii.<sup>23</sup>

Cílem trestání podle CCT bylo v první řadě pomstít pachatelem způsobenou škodu a proto i udělené tresty neměly výchovný a odstrašující význam, ale měly charakter msty na odsouzeném a tak nadále setrvaly mimo beccariánské moderní trestněprávní představy, v nichž Beccaria odmítal mučení a přísahy. Pouze tzv. tajná instrukce Marie Terezie, kterou císařovna vydala

---

<sup>21</sup> *Constitutio criminalis Theresiana, aneb, Ržjmské Cýsařske w Vhřjch a Cžechách ec. ec. Královske Aposstolské Milosti Marye Terezye Arcý-Kněžny Rakauské, ec. ec. Hrdelnj Právnj Ržád.* Wjdeň: J. T. Grozný z Trattnerůw, 1769

<sup>22</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 147

<sup>23</sup> MAREČKOVÁ, Marie. *České právní a ústavní dějiny: stručný přehled a dokumenty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, str. 58

k zákoníku, zmírňovala utrpení odsouzených tím, že umožňovala promíjení trestů smrti a povolovala, ba přímo doporučovala odvedení mužů odsouzených k nejvyššímu trestu na vojnu, přičemž poukazovala na to, že se z mnohých zločinců stali výborní vojáci.<sup>24</sup>

Constitutio Criminalis Theresiana, která si i přes znaky moderního pohledu na trestní právo zachovala feudální přežitky, se držela v platnosti pouze krátkou dobu a již v roce 1787 ji nahradil moderní trestní zákoník Josefa II.

#### 4.1.2 JOSEFINSKÉ REFORMY – ZÁKONÍK O ZLOČINECH A TRESTECH NA NĚ, NOVÉ TRESTNÍ ŘÍZENÍ

Josef II. byl značně kritický k trestnímu zákoníku Marie Terezie, v němž osvícenství jeho tvůrců lze hledat pouze s velkými obtížemi. Možná i to je důvodem, proč ho v poměrně krátké době nahradil vlastním trestním zákonodárstvím, které jak svým pojetím, tak i právní úpravou dosahovalo úplně jiné úrovně. Ideovým vzorem zákoníku, který odpovídal potřebám měšťanstva a byl ovlivněn osvícenskou právní filosofií, se stal spis „O zločinech a trestech“ Cesara Beccaria. Panovníkova moc se již nadále neodvozovala od Boha, nýbrž vycházela z teorie společenské smlouvy, podle které jsou veškeré mocenské a právní vztahy ve společnosti dány jakousi implicitní dohodou mezi jednotlivými členy společnosti, na jejímž základě se lidstvu dostává, výměnou za ztrátu části jejich svobody, ochrana jejich jistot a práv.<sup>25</sup> Hlavním smyslem reformy Josefa II. bylo vyvolat v širokých řadách obyvatelstva představu, že justice a především trestní právo jsou zařízeními státními a spravedlivými a jejich hlavním cílem je chránit dobro a trestat zlo a to bez návaznosti na jakékoliv politické pozadí.<sup>26</sup> A tak vyšel v roce 1787 „Všeobecný zákoník o zločinech a trestech na ně“ Josefa II., na jehož přípravě se sám císař aktivně podílel.

---

<sup>24</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 156

<sup>25</sup> ADAMOVÁ, Karolina. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000, str. 100

<sup>26</sup> KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné: vysokoškolské rukověti: sbírka vědeckých příruček pro československé vysoké školy a studium soukromé*. Praha: Melantrich a. s., 1935. Řada spisů právnických a hospodářských, str. 17

Samotný zákoník byl obsahově silně ovlivněn spisem italského osvícence Cesara Beccaria „O zločinech a trestech“ z roku 1774,<sup>27</sup> který zde vznášel přesvědčivé a propracované argumenty proti tortuře a tak se de facto zasloužil o prosazování principů proporcionality, humanity a legality v trestním řízení.

Mučení podezřelých bylo v minulosti poměrně rozšířenou praktikou aplikovanou ze strany představitelů veřejné moci vůči podezřelým a většina společnosti se nad ním nepozastavovala. Pouze ojediněle se ozývaly myšlenky o tom, zda mučení vypovídá o spolehlivém poznání pravdy či pouze o schopnosti obviněného snášet způsobovanou bolest. V očích Beccaria bylo mučení bráno jako nezpochybnitelné zlo, které odmítal mimo jiné na základě principu presumpce neviny, kdy na obžalovaného se až do vynesení rozsudku hledí jako na nevinného a tudíž mu nelze způsobovat utrpení, spojené s mučením. Beccaria zároveň upozorňoval na rizika používání mučení. Jednak tortura nevypovídá o tom, zda je obžalovaný skutečně vinen či nevinný, nebo zda se pouze pod vlivem způsobené bolesti k vině doznal. Zároveň společnost, v níž dochází ke krutostem, si na ně s postupem času uvykne, ztratí veškerou citlivost vůči ostatním jedincům a to se následně může přenést i do jiných mimo trestních oblastí. Společnost tak snadno může dle Beccaria nabýt dojmu, že násilí je naprosto běžnou součástí našeho života, přičemž trest by neměl mít formu msty, ale měl by mít charakter ochranný a odstrašující vedoucí k převýchově. Beccaria tak svými pokrokovými myšlenkami významným způsobem napomohl změnit přístup společnosti k mučení.

Velkou předností josefinského trestního zákoníku byla jeho technická dokonalost, stručnost a úplnost. V preambuli byly vytyčeny hlavní cíle, které byly touto právní úpravou sledovány. Prvotně se, v duchu absolutistického státu, jednalo o odstranění libovůle soudců při rozhodování o způsobu trestání v rámci jednotlivých trestných činů, tak jak ještě přežívala v CCT. Dále došlo k oddělení hrdelních trestů, které v sedmi kapitolách obsahovala část první „O proviněních a trestech hrdelních“ a politických trestů obsažených v následující části zákoníku pod názvem „O proviněních a trestech politických.“<sup>28</sup>

---

<sup>27</sup> BECCARIA, Cesare. *O zločinech a trestech*. Praha: [s.n.], 1893

<sup>28</sup> ZLOBICKÝ, Josef Valentin. *Práva Wsseobecná Nad Prowiněnjmi a Gich Trestmi*. Ve Vídni: J. T. Trattner, 1787

Při stanovení trestů vycházel josefinský trestní zákoník ze zásady úměrnosti mezi přísností trestu v návaznosti na provinění pachatele. Smyslem trestání bylo dosáhnout především převýchovy pachatele.<sup>29</sup> V řádném řízení byl rovněž zrušen trest smrti, s výjimkou řízení podle práva stanného.<sup>30</sup> Dalším nešvarem, který byl na základě vydání této moderní trestní normy vyloučen, bylo trestání pachatelů na základě volné úvahy soudců a analogií, což bylo dáno do souvislosti s tím, že zákoník obsahoval úplný výčet deliktů kriminálních a politických (správních přestupků) a rozlišoval mezi nimi na základě jejich společenské nebezpečnosti. Vůbec poprvé v historii tak došlo v našem právním řádu k uplatnění zásady nullum crimen sine lege a nulla poena sine lege, neboli není zločinu bez zákona a není trestu bez zákona v paragrafech 12, 13 a 19. V souladu s těmito zásadami tedy mohlo být za trestné jednání považováno pouze takové jednání, které trestní zákoník jako trestné výslovně označoval a zároveň s tímto za spáchané delikty mohl soud uložit pouze takový trest, který za daný trestný čin byl zákonem stanoven. Tímto byla v trestním zákonodárství pevně zakotvena zásada legální licence, tak jak to odpovídalo potřebám buržoazie, která potřebovala záruky proti libovůli byrokratických soudců, kteří byli zcela závislí na panovníkovi. Zákoník rovněž taxativně vypočítával polehčující a přitěžující okolnosti, za kterých byl trestný čin spáchán, stanovoval podmínky zániku trestnosti pachatele a výslovně zavedl trestnost pokusu, na základě čehož došlo k zakotvení definice skutkové podstaty a postihu takového chování.<sup>31</sup>

Další předností zákoníku bylo i to, že rušení náboženství bylo, v souladu s paragrafy 64 – 66 II. části zákona považováno pouze za přestupek. Ze zákoníku je rovněž vypuštěn delikt čarodějnictví a manželská nevěra byla ponovu stíhána pouze jako soukromožalobní delikt, tzn., že iniciativa k zahájení řízení příslušela postiženému.<sup>32</sup>

I přes to, že měl zákoník Josefa II. celou řadu předností, lze mu vytknout i některé vážné nedostatky, které spočívaly převážně v krutých tělesných trestech

---

<sup>29</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 29

<sup>30</sup> KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné: vysokoškolské rukověti: sbírka vědeckých příruček pro československé vysoké školy a studium soukromé*. Praha: Melantrich a. s., 1935. Řada spisů právnických a hospodářských, str. 17

<sup>31</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 30

<sup>32</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 157-158



jako je bití holí a vypalování potupných znamení. I nadále se používal trest vystavování na pranýř, zneuctění jména odsouzeného a veřejné popravy. Řada trestaných byla odsouzena na galeje či k nuceným pracím, které spočívaly ve vlečení vojenských lodí po Dunaji. Na galejích málokterý z trestaných přežil déle jak dva roky. Zpravidla umírali na vyhladovění a malárii. Zprávy z období roku 1784 – 1790 mluví o smrti 721 odsouzených z 11 tisíc delikventů. Odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody byli v žalářích ukováni na ruku i nohou, popřípadě v pase<sup>33</sup> a na výstrahu ostatních měli být, jak říká ustanovení § 25 „*k příkladu veřejnému mrskání*“.<sup>34</sup> Věznění v těchto podmínkách se tak fakticky rovnalo trestu smrti, neboť odsouzený neměl, při takovém způsobu zacházení, de facto šanci přežít více než několik let.<sup>35</sup>

V návaznosti na novou právní úpravu trestního práva hmotného byl v roce 1788 vydán „Obecný soudní řád kriminální“, který prakticky odstranil většinu procesních pravidel, která byla zakotvena ještě v tereziánském zákoníku. Obecný soudní řád kriminální vycházel ze zásad inkvisičního procesu, řízení před soudy bylo písemné a tajné a o trestech rozhodovali pouze kvalifikovaní soudci.<sup>36</sup> Očišťovací přísaha připouštěna předcházející úpravou byla zrušena. Nový zákoník již neznal torturu, ale při zřejmém zapírání ze strany obžalovaných, nebo v případech, když vystupovali jako pomatení, odmítali výpověď nebo vypovídali lživě, ukládal „Obecný soudní řád kriminální“ tělesné tresty za neposlušnost soudu, mezi které patřily u mužů rány holí a u žen metlami. Uložené tresty mohly čítat až 100 ran v průběhu 14 dnů a svojí krutostí je bylo možno přirovnat k tortuře. Soudní řád již připouštěl odsouzení i na základě nepřímých důkazů, ale zároveň stanovil, že v těchto případech nesmí být uložen trest nejvyšší.<sup>37</sup> Pro trestní řízení o přestupcích, které josefinské zákonodárství odlišovalo od zločinců, byla v roce 1787 vydána zvláštní instrukce. Na zásadách trestního řízení josefinského byla následně založena právní úprava trestního zákoníku „O

---

<sup>33</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 30

<sup>34</sup> ZLOBICKÝ, Josef Valentin. *Práva Wsseobecná Nad Prowiněnjmi a Gich Trestmi*. Ve Vídni: J. T. Trattner, 1787, částka I., kapitola II., § 25

<sup>35</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 30

<sup>36</sup> ADAMOVÁ, Karolina. *Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938*. Praha: LexisNexis CZ, 2005, str. 75

<sup>37</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 148

zločinech a těžkých policejních přestupcích“ z roku 1803, kde byl trestní proces již upraven v jednom zákoníku ve dvou dílech a de facto ovlivnil vývoj trestního práva v našich zemích až do roku 1949, neboť trestní zákoník z roku 1852 byl vlastně jen jeho novelizací.<sup>38</sup>

## 4.2 OBČANSKÉ PRÁVO

Počátky kodifikace občanského práva můžeme hledat již v období vlády Marie Terezie. Hlavním důvodem byla úprava majetkoprávních vztahů, založená na zákonících jednotlivých zemí habsburské monarchie, která byla odlišná pro jednotlivé společenské skupiny a stávala se tak překážkou rozvoje ekonomiky. Stará feudální úprava, vycházející z městského práva 16. století a Obnoveného zřízení zemského byla v první polovině 18. století již nepřijatelnou, protože svoboda obchodu a požadavek právní jistoty vyžadovaly pro všechny země a skupiny obyvatel jednotnou právní úpravu, odbourání cel, mýt a dalších pozůstatků feudalismu.

V roce 1753 byla ustavena kompilační komise, pověřená prací na kodifikaci soukromého práva pod názvem „Codex Theresianus universalis“. Práce členů komise byla omezena pokyny, na základě kterých měli pouze sebrat stávající předpisy, vytvořit jakýsi svod zákonů a následně doplnit případné mezery obecným přirozeným právem.<sup>39</sup>

V čele kodifikační komise stál tehdejší viceprezident nejvyššího soudu hrabě Frankenberg. Další členy tvořili po jednom zástupci za Čechy, Moravu, Slezsko, Horní Rakousko a Rakousko společně se Štýrskem. Motivem pro tento způsob jmenování byla rozdílnost mezi právem českým a rakouským. Prvotním úkolem všech členů komise bylo vypracovat přehled zásad práv své země. Kodifikace měla mít čtyři díly a to práva osob, věcná práva, obligace a občanský soudní řád. Každý díl se následně dělil na jednotlivé hlavy, z nichž se každá členila na pododdíly a ty na jednotlivé paragrafy.

---

<sup>38</sup> VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, str. 30

<sup>39</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 163-164

První díl o devíti hlavách pojednával o právech všeobecně, o právu osob, o spravedlnosti, o právu veřejném a privátním, o zvyklostech, o psaném právu, o obecném právu římském, o postavení člověka a svobody, o zvláštностech zemských práv.

Druhý díl, věcná práva měl mít patnáct hlav, třetí upravující právo obligační a právní tituly měl mít čtrnáct hlav. Obsah čtvrtého dílu upravoval právo procesní. V rámci kodifikačních prací došlo k rozhodnutí, že formálněprávní část bude od hmotněprávní části oddělena. Tím došlo k trvalému oddělení práva procesního a práva hmotného.

Jak je patrné z velkého množství zpracovaných částí na základě nashromážděných podkladů, pracovala komise s nesmírnou houževnatostí. I přes to trvalo celý rok, než mohla předložit první výsledky své práce, sestávající se z prvních čtyř částí prvního dílu. Předložený výsledek práce vyvolal názorové protiproudy. Odpůrci v čele s baronem Buolem vystupovali proti kodifikaci s tvrzením o neproveditelnosti díla. Poukazovali na velké odlišnosti jednotlivých území spočívající v poloze, ovzduší, druhu obživy a způsobu života, myšlení, vzdělanosti obyvatelstva a především na rozdíl rozsahu osobních svobod jednotlivců v rozdílných krajinách. Překážku kodifikace spatřovali rovněž v nepřekonatelné nechuti učit se nové zákony, v averzi úředníků zákony vůbec používat a prakticky aplikovat. Kromě těchto všeobecných úvah byly vzneseny rovněž námitky na charakter činnosti komise. Ta prý vlastně nevytváří zákon, ale spisuje učebnici práva. Výsledkem byl návrh prověřkové komise na přepracování prvních dvou kapitol. Práce kompilační komise byla posléze ztěžována nejenom množstvím nahromaděného materiálu, ale i těžkopádností a pomalostí prověřkových prací. Dne 9. června 1756 byla rozpuštěna Brněnská kompilační komise a Vídeňská prověřková komise se změnila na zákonodárnou, do jejíhož pole působnosti přešlo celé zákonodárství, v němž lze spatřovat předchůdce později vytvořené zákonotvorné komise.<sup>40</sup> Výsledkem prací komise a bezpočtu redakčních zásahů byl zákoník o šesti svazcích, který byl roku 1766 předložen císařovně ke schválení pod názvem: „Zákoník Marie Terezie, ve kterém je stanoveno právo soukromé a všeobecné pro všechny české a rakouské dědičné

---

<sup>40</sup> SOJKA, Drahošlav. *Codex Theresianus, Práce kodifikační komise za Marie Terezie*. [online] Brno: Masarykova univerzita, 2009, [cit. 2018-12-14]. Dostupný z: <https://is.muni.cz/elportal/estud/praf/ps09/codex/web/pages/pouzite-prameny.html>

země“. Předložený zákoník ale vyvolal všeobecné zklamání. Byl nepraktický a právní pojmy více vysvětloval, než formuloval. Na návrh státní rady byl proto císařovnou vrácen komisi k přepracování. Ve skutečnosti byly práce ale zastaveny a počátkem 70. let se celý projekt dostal do ohrožení, neboť se vyskytly názory, podle nichž nebyl jednotný zákoník pro potřeby monarchie zapotřebí.

Teprve s nástupem Josefa II. na trůn se práce na nové kodifikaci opět rozběhly. Pod vedením profesora Hortena byl vypracován a 1. listopadu 1786 vydán první díl „Všeobecného občanského zákoníku“, obsahující pět částí. První dvě se týkaly obecných ustanovení, navazující upravovaly vztahy mezi rodiči a dětmi, postavení sirotků a omezení právní způsobilosti marnotratných osob. Do zákoníku byly rovněž zapracovány i dřívější výsledky některých josefinských reforem přijatých po roce 1781. Jednalo se například o zrušení nevolnictví, omezení fideikomisů, manželský patent svěřující rozhodování o manželských sporech světským soudům, důsledky tolerančního patentu, který připustil protestanty k nabývání nemovitostí, patent o dědičné posloupnosti a rovnosti mezi nemanželskými a manželskými dětmi. Tento zákoník znamenal ovšem pouhý počátek celého zákonodárského projektu. Kodifikační práce pokračovaly i po smrti císaře Josefa II. Konečná verze zákoníku byla v roce 1797 zavedena na zkoušku v Západní Haliči, a protože se osvědčila, byla s menšími úpravami v roce 1811 vyhlášena pod názvem „Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch“ (Všeobecný občanský zákoník).<sup>41</sup> Zpracovaný zákoník byl výsledkem osvícenského právnictví a vycházel z přirozenoprávní teorie. Ve své době byl považován za vynikající právnícké dílo, patřící ke stěžejním evropským civilním zákoníkům a vztahující se bez rozdílu na všechny obyvatele. Rušil dosavadní předchozí právní úpravy občanskoprávních vztahů. Členil se na úvod: o občanských zákonech vůbec, první díl: o právu osobním, druhý díl: o právu k věcem, o věcech a jich právním rozdělení a třetí díl: ustanovení společná pro práva osobní a věcná.<sup>42</sup> V českých zemích platil, s drobnými změnami, až do roku 1950, kdy pod vlivem tehdejší politické situace došlo k celkové revizi stávající úpravy s působností již i pro Slovensko. V Rakousku platí v novelizované podobě dodnes.

---

<sup>41</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 165

<sup>42</sup> ADAMOVIČ, Karolína a Ladislav SOUKUP. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2., upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 219

### 4.3 SMĚNEČNÉ PRÁVO, OBCHODNÍ PRÁVO

Třicetiletá válka přinesla nejenom opoždění v rozvoji výroby a obchodu, ale i ve vývoji právních předpisů. V rámci překonání ekonomického úpadku se nejprve rozvinuly právní předpisy, upravující směnečný styk. Ke vzniku směnečného práva došlo v českých zemích na přelomu 17. a 18. století. Nejprve šlo o úpravu obyčejového práva, která mohla v mnohém navázat na zkušenosti stavovské a to zejména jednalo-li si o bezpečnější vyrovnání dluhu postoupením pohledávky.

Směnečné právo získalo zákonnou formu nejdříve na území Slezska. Pro vratislavské kupce a jejich cechovní organizace vydala městská rada ve Vratislavi roku 1651 směnečný předpis a následně roku 1672 první a roku 1712 druhý směnečný řád.<sup>43</sup> Vratislavské směnečné řády byly kazuistickými zákony bez zvláštní vnitřní systematiky. V rámci jejich ustanovení se řešily různé vzorové případy, popř. jednotlivé směnečné úkony. Například ale zcela postrádaly bližší definici či náležitosti směnky, stejně jako podrobnou úpravu procesního práva a směnečné exekuce.<sup>44</sup> I přes úsilí vratislavské městské rady o potvrzení směnečného řádu byla platnost směnečného práva rozšířena na celý český stát na základě císařského patentu až po roce 1716. Současně s tím adresoval panovník do Prahy svůj reskript, jímž byla všeobecná platnost vratislavského směnečného řádu zavedena pro všechna města.<sup>45</sup>

Roku 1717 byl rovněž vydán směnečný řád pro Dolní Rakousy a roku 1738 i pro Slezsko. Ztráta Slezska ve válkách o rakouské dědictví ale výraznou měrou podlomila slezský vliv na další vývoj směnečného práva. Ten se poté již ubíral novým směrem a byl, stejně jako ostatní úseky právního řádu, ovlivněn procesem česko-rakouské centralizace.<sup>46</sup>

V souvislosti s unifikací česko-rakouského práva byl roku 1763 vydán společný směnečný řád pro rakouské a české země, který přinesl, vedle zákonné úpravy směnečných poměrů rovněž zřízení směnečných a merkantilních soudů.

---

<sup>43</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 171

<sup>44</sup> GERYK, Josef. *Osvicenské právnictví - základ novodobého práva*. Brno: Tribun EU, 2008. Knihovnicka.cz, str. 130

<sup>45</sup> URFUS, Valentin. *Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*. Praha: Československá akademie věd, 1959. Právněhistorická knižnice, str. 120

<sup>46</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 172

Jednalo se o privilegované soudy vzniklé pro podporu hospodářského života a jejich význam spočíval v tom, že každý směnečný činitel mohl na svého dlužníka podat urychlenou směnečnou exekuci bez ohledu na to, zda tímto dlužníkem byl šlechtic nebo měšťan. Směnečné a merkantilní soudy byly zřízeny v hlavních zemských městech v Praze, Brně a Opavě.<sup>47</sup> V Praze a v Brně byly současně zřízeny i směnečné soudy II. instance nesoucí název směnečné a merkantilní apelační soudy. Jako třetí instance byl příslušný Nejvyšší soudní úřad ve Vídni. Do pravomoci směnečného a merkantilního soudu spadaly bez výjimky všechny formální směnky, neformální pouze v tom případě, bylo-li tak stanoveno směnečným řádem nebo tuto příslušnost soudu založili účastníci směnečného vztahu dohodou. Tato prorogace byla ale v roce 1772 vyloučena a dále tímto opatřením byly vyloučeny směnky zajištěné zástavním právem, které nadále spadaly do pravomoci obecných soudů. Do pravomoci těchto soudů dále spadaly rovněž spory vzniklé z provozování obchodu v případě, kdy byly obě strany sporu obchodníky. Do pravomoci merkantilního a směnečného soudu spadala rovněž agenda spojená s protokolováním a rušením obchodních společností, kontrola zákonných podmínek, týkajících se převzetí či zřízení firmy a manželské smlouvy mezi obchodníky.<sup>48</sup>

Směnečný řád byl členěn do dvou částí, z nichž první část upravovala hmotné právo, tj. soubor pravidel o náležitostech směnky a užití směnečné formy ve směnečném styku. Druhá část, soudní řád, upravovala procesní pravidla. Vlastní směnečný řád přinesl rovněž několik nových prvků pro směnečný styk, přičemž za nejdůležitější lze považovat obecnou osobní působnost. Směnečně se mohli zavázat všichni s výjimkou vojenských a duchovních osob. U vojenských osob ale bylo možno, za určitých podmínek, exekuci provést.

Vlastní směnky byly členěny na směnky pravé a nepravé. U pravých, neboli formálních směnek směnečný řád rozeznával pojem směnečného poměru „wechsel“ a pojem směnky „wechselbrief“. Směnečný poměr byl potom definován jako výměna peněz či peněžní obchod uzavřený za účelem obdržet stejnou peněžní hodnotu, ve smluvené měně, za stanovenou dobu, na stanoveném

---

<sup>47</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 214

<sup>48</sup> GERYK, Josef. *Osvícenské právnictví - základ novodobého práva*. Brno: Tribun EU, 2008. Knihovnicka.cz, str. 133

místě.<sup>49</sup> Formální směnky se dále členily na vlastní, tzn., že vydávající byl sám dlužníkem a cizí, na jejichž základě měla platit třetí osoba (směnečník, trasát). Za neformální byly považovány ty, u kterých se místo vystavení shodovalo s místem splatnosti nebo u nichž nedocházelo ke směně jedné částky za druhou, ale například ke směně finančních prostředků za zboží. Směnky skýtaly věřiteli velkou výhodu v tom, že soudy vyřizovaly směnečné záležitosti velmi rychle a zároveň s nimi bylo možno obchodovat, tj. směneční věřitelé je mohli rubopisem převádět na třetí osoby. Vystavila-li ale neformální směnku osoba, která nebyla obchodníkem, nemohla žalovat dlužníka u směnečného soudu.<sup>50</sup>

Subjekty směnečného práva se dělily do dvou skupin. Do první skupiny náleželi směneční věřitelé, dlužníci, trasáti a jejich zástupci. Vedlejšími osobami byli indosant, senzál a faktor. Směnečný řád rovněž upravoval směnečný akcept, který měl obligatorně danou písemnou formu. Směnka se k akceptu předkládala v originále a její opis byl možný pouze v tom případě, kdy bydlíště trasáta a místo plnění nebylo shodné. Nebylo-li dohodnuto jinak, byl akcept směnky bezpodmínečný. Směnka mohla být rovněž přijata pro čest a to jak trasátem, tak třetí osobou. V případě, že směnka nebyla akceptována či proplacena, musel být učiněn ve stanovených lhůtách protest pro nepřijetí. Ten měl obligatorně notářskou formu, přičemž výstavce a indosant měli povinnost za směnku zaplatit do 24 hodin po obdržení protestu.<sup>51</sup>

Směnečný řád z roku 1763 byl na území českých zemí používán až do přijetí směnečného řádu, který byl v Čechách zaveden císařským patentem č. 51/1850 ř. z., a platil v českých zemích až do roku 1928. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi platil uherský směnečný řád z roku 1876, kdy byl, z důvodu překonání právního dualismu v oblasti směnečného práva v Československu, nahrazen směnečným zákonem č. 1/1928 Sb. z. Tento směnečný zákon obsahoval vesměs jen formulační změny, takže původní pojetí směnečného práva v něm zůstalo zachováno. Jeho zpracování bylo velmi pozitivně přijato odbornou veřejností a dokonce padl i návrh, aby byl vzat jako podklad pro jednání

---

<sup>49</sup> URFUS, Valentin. *Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*. Praha: Československá akademie věd, 1959. Právněhistorická knižnice, str. 217

<sup>50</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 485-486

<sup>51</sup> GERYK, Josef. *Osvícenské právnictví - základ novodobého práva*. Brno: Tribun EU, 2008. Knižovnicka.cz, str. 132

mezinárodní konference připravující jednotný směnečný řád iniciovaný Společností národů.<sup>52</sup>

Vydání společného směnečného řádu a zřízení soudů bylo nejenom odrazem růstu a stabilizace nových výrobních poměrů v našich zemích, ale i podnětem ke vzniku odvětví obchodního práva na základě předcházejícího vývoje.

Prvotní zdroje obchodního práva je zapotřebí hledat v městském právu a v cechovních artikulech. Cechovní předpisy některé formy obchodování upravovaly až do poloviny 19. století. Od roku 1498 platilo pro pražské kupce obchodní privilegium vydané králem Vladislavem II. To bylo roku 1671 potvrzeno a privilegiem Leopolda II. rozšířeno na celé Čechy. Smyslem privilegia byla ochrana místních kupců a vyloučení konkurence zahraničních kupců. Domácí konkurence, necechovní potom byla regulována udělováním státní koncese k provádění obchodu. Jednotlivé organizace obchodníků se spojovaly ve společná kupecká grémia.<sup>53</sup>

Rozvrat obchodu a ekonomický úpadek českých zemí po třicetileté válce vedl k uplatnění státní autority. Vzorem se stal směr hlásaný ve Francii v 16. století Jeanem Bodínem tzv. merkantilismus. Oficiálním hlasatelem vídeňského merkantilismu se stal Jan Hornek, který své myšlenky formuloval v knize „Rakousko nade vše – bude-li jen chtít.“ Hornek zde uváděl devět hlavních směrnic, které měly vést k rozvoji hospodářského života v habsburských zemích: znalost země, rozšíření obchodu, zvýšení lidnatosti, získávání nezbytných zahraničních produktů z první ruky, zpracování domácích surovin v zemi, domácí výrobu z importovaných surovin, zákaz dovozu cizích výrobků, pokud se tyto vyrábějí doma, cirkulaci zlata a stříbra v zemi. V duchu merkantilistických zásad se vláda neomezila pouze na regulování dovozu zboží ze zahraničí, ale usilovala rovněž o industrializaci výroby a zlepšováním kvality místních výrobků se snažila nahradit pokud možno co největší množství cizího zboží kvalitním domácím zbožím. Vláda rovněž usilovala o rozvoj textilního průmyslu. Industrializace výroby ale narazila na odpor členů městských cechů, kteří v ní viděli hrob svých privilegií. Starší mistři lpěli na svém monopolu a houževnatě se bránili proti

---

<sup>52</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 486 - 487

<sup>53</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 172



invasi mladých domácích a zahraničních tovaryšů tím, že jim ztěžovali dosažení mistrovství. Vládě bylo jasné, že s cechy v této podobě nelze prakticky provádět merkantilismus a proto, v návaznosti na jejich reformu, byl v roce 1731 zřízen úřad cechovního inspektora a současně byl vydán generální cechovní patent, jímž byla nařízena povinnost předkládat své stanovy ke schválení panovníkovi.<sup>54</sup> Současně obsahoval i některá protidělnická a protikoaliční opatření. Např. v článku 5 stíhal stávkující tovaryše jako zločince nebo je posílal do donucovacích pracoven, zakazoval organizování tovaryšů a svévolné opouštění práce. Vrchnostem potom patent ukládal povinnost podporovat zakládání nových živností.<sup>55</sup> Pro případ, že by patent nebyl respektován hrozil celkovým zrušením cechů. O osm let později byl potom vydán druhý patent, který odstranil všechna zbývající cechovní privilegia bránící rozvoji svobodné řemeslné práce a omezující konkurenci.<sup>56</sup> Další rozvoj manufaktur ale znamenal rychlou ztrátu významu cechovní organizace. Její zrušení avšak přineslo až přijetí živnostenského řádu v roce 1859.<sup>57</sup>

Rozvoj manufaktur se ale střetával i s nedostatkem volné pracovní síly, která byla v nevolnickém systému vázána na feudální velkostatky. Proto první vzniklé manufaktury v našich zemích vznikaly především jako podniky šlechtické, založené na práci nevolníků nebo práci trestanců. V manufakturách bylo rovněž využíváno práce tuláků a bezprizorních dětí, které, pokud byly starší 14 let, byly dávány do nalezinců zřizovaných při manufakturách. Tak například v manufakturách v Bělé pod Bezdězem nebo v Horním Litvínově pracovalo pouze za stravu a ubytování třicet dětí. Nedostatečná strava a nadměrné přetěžování fyzickou prací, vedlo k vysoké úmrtnosti těchto dětí. Ve Vídni v místním donucovacím a pracovním domě bylo umístěno 524 trestanců, mezi nimiž byli z části pachatelé drobných (od roku 1787 politických) přestupků. Jejich hlavním zaměstnáním byla výroba vlněných příkrývek, příze apod.<sup>58</sup>

---

<sup>54</sup>ŠEBÁNEK, Jindřich, Jindřich MAYER a Karel BALBINDER. *Listy z dějin brněnského obchodu*. Brno: Obchodní grémium, 1928, str. 64-67

<sup>55</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac s. r. o., 1995, str. 174

<sup>56</sup>ŠEBÁNEK, Jindřich, Jindřich MAYER a Karel BALBINDER. *Listy z dějin brněnského obchodu*. Brno: Obchodní grémium, 1928, str. 67

<sup>57</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 210

<sup>58</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac s. r. o., 1995, str. 173

Co se týkalo pracovních podmínek v manufakturách a nově zakládaných továrnách, tak ty byly prakticky ponechány na vůli podnikatelů. Teprve koncem 18. století byly vydávány první předpisy upravující pracovní podmínky dělníků. Dvorský dekret z roku 1786 stanovil základní požadavky hygieny pracujících dětí. Později potom mohly být, na základě dekretu z roku 1842, zaměstnávány pouze děti starší devíti let za předpokladu, že měly za sebou alespoň tři roky školy nebo děti starší dvanácti let, pokud do školy nikdy nechodily. Pracovní doba dětí mladších dvanácti let byla stanovena na deset hodin. Starší děti, do dovršení šestnácti let, potom pracovaly dvanáct hodin.

Dvorský dekret z roku 1837 ukládal továrníkům, v případě úrazu či nemoci hradit dělníkovi pobyt v nemocnici po dobu nejdéle čtyř týdnů. Dekret byl tak prvním počátkem nemocenského pojištění dělnictva. Pro vlastní sjednávání pracovní smlouvy byla základním východiskem koncepce smluvní volnosti zakotvená v občanském zákoníku v paragrafech 1151 - 1163 o smlouvě námezdní.<sup>59</sup>

Další rozvoj moderního průmyslu, růst kapitálu, jeho monopolizace se promítly do celé řady právních předpisů, které otevřely cestu k modernímu obchodnímu právu. Základní východisko představovalo ustanovení „Všeobecného občanského zákoníku“, upravující právní poměry, které vznikaly při obchodování. K němu přibyla ustanovení směnečného řádu z roku 1850, shrnující rozptýlené předpisy jednotlivých zemí o směnečném právu a likvidující staré směnečné řády pocházející z 18. století, zákona o spolecích z roku 1852, zákona o protokolování firem a obchodních společnostech z roku 1857 a zákonů na ochranu průmyslových známek a na ochranu vzorů a modelů průmyslových výrobků z roku 1858. V roce 1860 byly tyto předpisy doplněny zákonem o burzách a dohodcích na zboží.

Marie Terezie a Josef II., v rámci rozvoje podnikání a s ním spojeného hospodářského rozvoje, usilovali o postupnou unifikaci obchodního práva v rámci monarchie. Zatímco v oblasti občanského práva tyto snahy vyvrcholily vydáním „Všeobecného občanského zákoníku“ z roku 1811, v oblasti práva obchodního prozatím k žádné zásadní kodifikaci nedošlo. Přípravné práce na kodifikaci obchodního práva začaly stejně jako u směnečného řádu v 50. letech a byly

---

<sup>59</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 173-174

završeny roku 1862 schválením „Všeobecného obchodního zákoníku“,<sup>60</sup> který sjednotil a nahradil stávající roztříštěné dílčí úpravy, jako bylo právní postavení obchodníků, firemní právo, kupecké knihy atd. Mimo to stanovil zejména nová, do té doby neexistující pravidla pro vznik a fungování různých podnikatelských subjektů – obchodních společenstev.<sup>61</sup>

Zákoník byl členěn na čtyři knihy, kterým předcházela obecná ustanovení o třech článcích, z nichž článek první obsahoval prameny obchodního práva, mezi které patří obchodní zákoník a následně obchodní zvyk a obecné občanské právo. První kniha „O stavu obchodnickém“ obsahovala tituly o kupcích, o obchodním rejstříku, o obchodních firmách, o obchodních knihách, o prokuristech a obchodních zmocněncích, o obchodních pomocnících a o obchodních dohodách (sensálech). Ve smyslu obchodního zákoníku mohla být kupcem fyzická i právnická osoba. Zvláštní postavení v souladu s článkem 6 – 9 obchodního zákoníku měla provdaná žena, která se mohla stát kupcem pouze se souhlasem manžela, který mohl být dán i konkludentně. Tato úprava postavení ženy byla odrazem obecného postavení ženy v manželství, vyplývající z ustanovení paragrafů 91 a 92 „Obecného občanského zákoníku“ z roku 1811, dle něhož byl hlavou rodiny muž.

Knihou druhou „O obchodních společnostech“ pojednává v jednotlivých titulech o veřejné obchodní společnosti, o komanditní společnosti a o akciové společnosti. Nejjednodušší formou společného provozování obchodů byla veřejná obchodní společnost, jejíž právní úprava byla obsažena v knize druhé o společnostech obchodních, v článku 85-149 obchodního zákoníku. Společnost vznikala na základě uzavřené smlouvy, jejíž forma nebyla ale předepsána. Byla tvořena sdružením dvou a více osob, které provozovaly pod společnou firmou obchodní činnost. Členství bylo vypověditelné, zisk se rozděloval stejným dílem mezi jednotlivé členy a za případné ztráty ručili účastníci primárně, tj. věřitel se mohl obrátit na kteréhokoliv ze společníků na prvním místě, solidárně, tzn., že jeden ručil za druhého a všichni za jednoho a neomezeně, tj. veškerým svým majetkem, nejenom vloženým kapitálem. Právě tyto okolnosti

---

<sup>60</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2., upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 478

<sup>61</sup> ADAMOVIČ, Karolína a Ladislav SOUKUP. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2., upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 240

přinášely jednotlivým společníkům nežádoucí rizika, která byla odstraňována jinými typy společností.

Článek 150 – 172 obchodního zákoníku obsahoval právní úpravu společnosti komanditní, ve které se provozování obchodů pod společnou firmou účastní jeden nebo více účastníků pouze majetkovými vklady a u jednoho nebo více společníků potom není účast omezena na vklady. Za vzniklé závazky ručili komanditisté do výše svého vkladu, komplementáři potom neomezeně. Komplementářům, až na výjimečné případy stanovené smlouvou, také patřilo vedení společnosti. Komanditisté se řízení společnosti nezúčastňovali, jejich jména rovněž nebyla uvedena v názvu a na zisku se podíleli v rozsahu stanoveném smlouvou. Komanditní společnost vznikla na základě zápisu do obchodního rejstříku. Podobnou povahu potom měla komanditní společnost na akcie – článek 173 – 206 obchodního zákoníku, které se mimo komplementářů zúčastnili i akcionáři. Jejich podíl byl vyjádřen nedělitelnými akciemi nebo akciovými podíly, které zněly na jejich jméno.

Mezi nejrozšířenější formy sdružování prostředků ke společnému podnikání patřily společnosti akciové, jejichž právním základem byl spolkový patent č. 253/1852 ř. z., články 207-249 obchodního zákoníku a akciový regulativ č. 175/1899, jehož působnost byla omezena pouze na některé druhy akciových společností. Podstatou akciové společnosti byla účast společníků na společnosti majetkovými vklady. Akciová společnost vznikala udělením koncese ministerstva vnitra a před zápisem do obchodního rejstříku musel být složen akciový kapitál, jehož výše odpovídala cílům, které společnost sledovala. Akcionář osobně neručil za závazky společnosti, měl pouze uhrazovací povinnost, tzn. kapitálový vklad podle počtu upsaných akcií. Organizačním základem akciové společnosti byly stanovy obsahující název firmy, sídlo společnosti, předmět podnikání, dobu trvání, výši kapitálu a jeho rozdělení na akcie, druh a nominální hodnotu akcií, zásady bilance rozdělování čistého zisku a orgány správy společnosti. Nejvyšším orgánem bylo představenstvo, které řídilo společnost a valná hromada. Kontrolní činnost vykonávala dozorčí rada a revisoři účtů. Nad hospodařením společnosti byl rovněž zaveden státní dozor.

Nejdokonalejší formu kapitálových asociací představovaly společnosti s ručením omezeným, vznikající na základě § 3 patentu č. 253/1852 ř. z. Vznikaly

uzavřením smlouvy ve formě notářského zápisu a zápisem do obchodního rejstříku. Zákonem byla stanovena minimální výše kmenového kapitálu, který byl následně rozdělen na kmenové podíly jednotlivých společníků. Každý společník směl mít pouze jeden podíl a ručil jen do výše svého vkladu. Čistý zisk se dělil podle podílů. Orgány společnosti tvořili jednatelé, valná hromada společníků a dozorčí rada. Nesporná výhoda společnosti s ručením omezeným spočívala v tom, že jednotlivé podíly členů neměly charakter akcií, tj. byly nepřevoditelné a jejich hodnota nepodléhala burzovním spekulacím jako u akcií.<sup>62</sup>

Kniha třetí měla tituly dva – „O tiché společnosti a o spolčování k jednotlivým záležitostem obchodním na společný účet“. Článek 250 obchodního zákoníku definoval tichou společnost jako smluvní typ kdy tichý společník za určitý vklad, který vložil do společnosti, získal právo podílet se na zisku, ale zároveň i povinnost podílet se na případné ztrátě. Smlouva, stejně jako současná právní úprava obsažená v § 2747 a násl. NOZ neměla předepsanou písemnou formu. Tichý společník byl oprávněn v souladu s článkem 253 nahlížet do obchodních knih a záznamů a případně na základě nařízení soudu požadovat vysvětlení k záznamům v nich uvedených. Za dluhy hlavního společníka dlužil tichý společník pouze v případech, kdy jeho jméno bylo obsaženo ve firmě majitele obchodní živnosti. Následující články potom řešily způsob zániku společnosti, mezi něž patřilo například úmrtí majitele živnosti, nebylo-li stanoveno smlouvou jinak, právní nezpůsobilost majitele ke správě majetku, vzájemná dohoda, uplynutí sjednané lhůty, výpověď smlouvy.

Poslední čtvrtá kniha nesoucí název „O jednáních obchodních“ pojednávala o obchodech obecně, o koupi, o jednání komisním, spedičním a povozním.<sup>63</sup>

Obecný obchodní zákoník, který byl první celistvější zákonnou úpravou obchodního práva platnou v českých zemích, silně ovlivnil vývoj obchodního

---

<sup>62</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 232-234

<sup>63</sup> Zákon č. 1/1863, pro království České, Haličské a Vladimířské s vojvodstvími Osvětimským a Zátorským a velkovojevodstvím Krakovským, pro království Lombardsko-Benátské a království Dalmatské, pro arcivojevodství Rakouské pod Enží i nad Enží, pro vojvodství Horno- a Dolnoslézské, Štyrské, Korutanské, Krajinské, Salcburské a Bukovinské, pro markrabství Moravské, pro knížecí hrabství Tyrolské a zemi Vorarlberskou, též pro knížecí hrabství Gorické a Gradištské s markrabstvím Istrianským a pro město Trst přímo pod vládou říšskou postavené s okrškem Trstským, jímžto se uvádí zákonník obchodní. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR a. s.

práva současné České republiky. V rámci komplexní recepce byl po vzniku Československa přijat do československého právního řádu a zůstal v platnosti až do roku 1950, kdy byl zrušen zákonem č. 141/1950 Sb., občanský zákoník, který de facto sjednotil téměř celé tehdejší soukromé právo.

## 5 SOUDNÍ SYSTÉM V OBDOBÍ OSVÍCENSKÉHO ABSOLUTISMU

Soudnictví, tzn. rozhodování sporů o právo, náleželo odpradávná mezi základní funkce státu a stejně jako celková podoba státu a práva je výsledkem historického vývoje.

Osvícenské období s sebou přineslo oddělení soudnictví od státní správy, hierarchické uspořádání soudní soustavy a profesionalizaci výkonu soudnictví.

Vláda Marie Terezie nastartovala proces institucionálního oddělování soudnictví od státní správy. Vznik Nejvyššího soudního úřadu, který plnil úlohu jak nejvyššího soudu, tak i úřadu pro správu soudnictví, pootevřel dveře vedoucí k nezávislému výkonu soudnictví. V Čechách došlo k zániku českého místodržitelství a soudní věci, které projednávalo, byly svěřeny do pravomoci sboru nejvyšších zemských úředníků. Následně byli připojeni ke guberniu jako soudní senát. Na území Moravy zůstal zachován královský tribunál, ale došlo u něho k zúžení agendy jen na soudní věci.<sup>64</sup> Nároky na byrokratizaci soudního rozhodování vedly k omezování hrdelní městské pravomoci ve prospěch měst, které disponovaly školeným soudním aparátem. Vláda Marie Terezie tak přinesla podstatné omezení hrdelní pravomoci českých měst. Z původních 378 měst, která měla původně pravomoc ukládat tresty smrti, zůstalo toto právo zachováno pouze 24, z nichž 15 bylo královských krajských měst, 7 měst královských a pouze 2 města poddanská.<sup>65</sup> Pro podporu dalšího rozvoje obchodu byly zřízeny merkantilní a směnečné soudy, které měly tři instance. První instancí byly soudy v Praze, Opavě a Brně. Jejich výhoda spočívala v podání urychlené směnečné exekuce, aniž se bral ohled na stavovskou příslušnost dlužníka.<sup>66</sup> Odvolacím soudem byly tzv. směnečné a merkantilní apelační soudy se sídlem v Praze a Brně. Třetí instancí byl nejvyšší soud ve Vídni.<sup>67</sup> Vojenské soudnictví v prvním stupni vykonávaly soudy pluků pro vojáky. Spory, týkající se osob s vyšší vojenskou hodností a celých oddílů, spadaly do kompetence vojenských soudů

---

<sup>64</sup> GERYK, Josef. *Osvícenské právnictví - základ novodobého práva*. Brno: Tribun EU, 2008. Knihovnicka.cz., str. 77

<sup>65</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 138

<sup>66</sup> SCHELLE, Karel, BÍLÝ, Jiří. *Dějiny českého soudnictví*. [cit. 2018-12-18]. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR a. s., str. 47

<sup>67</sup> MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přeprac. vyd. Praha: Linde, 2003, str. 204-205

zvaných judicia delegata militare v Praze a Brně. Druhou instancí bylo judiciální oddělení dvorské rady vojenské.<sup>68</sup>

Josefinskou soudní reformou z roku 1783 sledoval Josef II. nejenom profesionalizaci výkonu soudnictví, ale chtěl rovněž zamezit libovůli nižších soudních instancí. Trestní a občanskoprávní řízení, i přes to, že probíhalo před stejnými soudy, se důsledně oddělovalo. Jádrem nové soudní soustavy tvořily všeobecné soudy, k nimž patřily soudy místní, apelační a Nejvyšší soudní úřad.<sup>69</sup>

Princip stavovské personality práva, tzn. rozdílné uplatňování práva podle příslušnosti k jednotlivým sociálním vrstvám, zůstal zachován i v období feudálního absolutismu. Teprve josefinské zákonodárství přineslo zásadní změny v procesu civilním i trestním a završilo dlouhodobý proces, který sice poskytoval ochranu stavovských práv, ale byl brzdou dalšího rozvoje společenských vztahů. Stará feudální zásada, že šlechtic může být souzen pouze šlechticem, byla dodržena jen v prvním stupni ve věcech civilních. V druhé a třetí instanci si byli již všichni občané před soudem formálně rovni.<sup>70</sup>

Pro civilní řízení se základem stal obecný soudní řád z roku 1781. V něm byla především zakotvena dispoziční zásada, což znamená, že podnět k zahájení či k ukončení řízení byl v rukou stran. Dále se uplatňovala projednací zásada, což znamená, že v procesu je aktivita ponechána procesním stranám. Zásadní změna potom spočívala v tom, že celý proces již vycházel z rovnosti stran před soudem.<sup>71</sup>

Civilní agendu vykonávaly soudy civilní. Soudy první instance se dělily na soudy všeobecné, privilegované a zvláštní, určené pro určité skupiny obyvatelstva nebo určité druhy činností. Všeobecnými soudy byly v podstatě všechny soudy místní, které vykonávaly v rámci svého obvodu spornou a nespornou civilní pravomoc. V případě řízení sporného se místní příslušnost určovala prvotně trvalým bydlištěm žalovaného a následně jeho pobytem. V případě řízení nesporného se příslušnost řídila pravidlem, na základě kterého příslušela

---

<sup>68</sup> GERYK, Josef. *Osvícenské právnictví - základ novodobého práva*. Brno: Tribun EU, 2008. Knihovnicka.cz., str. 78

<sup>69</sup> SCHELLE, Karel a Ladislav VOJÁČEK, ed. *Stát a právo v období absolutismu: sborník*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, str. 25

<sup>70</sup> ADAMOVIČ, Karolína a Antonín LOJEK. *Právníci doby osvícenské*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2014, str. 60

<sup>71</sup> MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, str. 148



pravomoc danému místnímu soudci nad všemi osobami, na něž by se jeho pravomoc vztahovala i ve sporných záležitostech. Mezi místní soudy se jurisdikčními normami řadily magistráty měst a městeček vykonávající vlastní jurisdikci a justiční úřady pozemkových vrchností, které vykonávaly soudní pravomoc nad obyvateli poddanských vesnic a části poddanských měst, které vlastní místní soud neměly.

Magistrátní soudy se dělily do tří kategorií. V první kategorii byl magistrát obsazen nejméně třemi soudci, kteří museli mít právnické vzdělání a kromě příslušné praxe museli vykonat soudcovskou zkoušku a být držiteli vysvědčení o soudcovské způsobilosti. Ve druhé kategorii musel být magistrát obsazen nejméně jedním zkoušeným řádným syndikem a sbor soudců byl doplněn nezkoušenými, popř. neplacenými soudci. V poslední, třetí kategorii magistrátů nepůsobili žádní soudci a nekonalo se zde žádné rozhodování.<sup>72</sup>

Mezi soudy privilegované se řadily soudy, jejichž pravomoc podrobovala privilegované skupiny osob nebo určité druhy sporných záležitostí či druhy realit. Nejvýznamnějšími soudy, spadající do této skupiny soudů byly zemské soudy, které v minulosti hrály důležitou roli při ochraně stavovských privilegií. Větší zemské soudy projednávaly žaloby na šlechtické osoby a spory o deskové statky. Do kompetence menších zemských soudů spadaly méně závažné pře a věci sirotků a vdov. Druhým všeobecným šlechtickým soudem byl komorní soud, působící pouze v Čechách, do jehož pravomoci spadaly pouze méně závažné spory. Jeho činnost byla zastavena v květnu 1783.<sup>73</sup>

Vedle soudů pro jednotlivé stavy a poddané existovaly i další zvláštní soudy, které byly určeny pro určité druhy činností nebo skupiny obyvatel.

Horní pravomoc vykonávaly horní soudy. V českých zemích byly prvoinstanční horní soudy zřízeny v Jáchymově, v Kutné Hoře a v Příbrami. Do jejich kompetence náležely spory ve věci důlního podnikání, kázeňské záležitosti související s osobami pracujícími v důlním provozu a spory z osobního poměru.

---

<sup>72</sup> ADAMOVI, Karolina a Antonín LOJEK. *Právnická doba osvícenská*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2014, str. 64-65

<sup>73</sup> Tamtéž, str. 63

Odvolacím soudem byl český apelační soud se sídlem v Praze a třetí instancí nejvyšší soud ve Vídni.<sup>74</sup>

Samostatnou třístupňovou soustavu zvláštních soudů tvořily důchodkové soudy, zabývající se stíháním důchodkových přestupků. V případě důchodkového soudu byl roku 1835 v Praze zřízen druhý stupeň soustavy důchodkových soudů, Vrchní důchodkový soud, kterému předsedal prezident Vrchního apelačního soudu. V téže instituci dále působili dva apelační radové jako radové důchodkového soudu a dva finanční radové jako radové Vrchního důchodkového soudu. První instancí byl tereziánský okresní důchodkový soud, třetí potom Nejvyšší důchodkový soud ve Vídni.<sup>75</sup>

Nadále existovaly soudy církevní zabývající se civilními spory duchovních osob s výjimkou sporů ve věci nemovitostí a trestných činů a věcmi manželskými. Církevní soudnictví v českých zemích vykonávaly soudy katolické biskupské konzistoře v Praze, Litoměřicích a Hradci Králové. Na Moravě arcibiskupský soud v Olomouci. V Praze, Mikulově a v několika městech ve Slezsku existovaly zvláštní židovské soudy, skládající se ze zemského rabína a židovských starších<sup>76</sup>

Jako druhá instance sloužil soud apelační, založený roku 1548 Ferdinandem I. Důvodem jeho zřízení bylo omezení moci královských měst po potlačení stavovského odboje v roce 1547. Po Bílé hoře se stal všeobecnou odvolací instancí pro všechny kategorie dalších soudů na území Čech, Moravy a Slezska. Osmnácté století potom přineslo pro apelační soud výraznější změny na úseku trestního soudnictví, kdy v návaznosti na hrdelní řády došlo k rozšíření jeho pravomocí. Apelačního soudu se týkaly normy o naučení, milost v útrpných věcech a zásah do řízení před soudem nižšího stupně. Roku 1753 byl zřízen, po vzoru pražského apelačního soudu, ještě další apelační soud pro civilní a trestní řízení s působností pro Moravu, který od roku 1782 rozšířil svoji působnost také na Slezsko.<sup>77</sup> Tereziánský trestní zákoník svěřoval apelačnímu soudu podstatně významnější úlohu spočívající dokonce ve vyšetřování, rozhodování či

---

<sup>74</sup> ADAMOVIČ, Karolína a Antonín LOJEK. *Právníci doby osvícenské*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2014, str. 73

<sup>75</sup> SCHELLE, Karel a Jiří BÍLÝ. *Dějiny českého soudnictví*. [cit. 2018-12-29]. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR a. s., str. 47

<sup>76</sup> ADAMOVIČ, Karolína a Antonín LOJEK. *Právníci doby osvícenské*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2014, str. 73-75

<sup>77</sup> PLESKOT, Jaroslav. *Úloha apelačního soudu v letech 1548 až 1783*. Praha, 2012. Dizertační práce. Univerzita Karlova, str. 225

schvalování ortelů s výjimkou těch, které si panovnice vyhradila sobě nebo vrchním právům.<sup>78</sup>

Vláda Josefa II. přinesla další změny v dějinách pražské apelační komory. Dvorskými dubnovými dekrety z roku 1782 a 1783 byla apelační komora přeměněna na všeobecný apelační soud pro Čechy. V rámci reformy zaujímala místo druhé stolice od všech prvoinstančních soudů včetně nového zemského soudu. Ve třetím stupni rozhodoval nejvyšší soud se sídlem ve Vídni, který věci z jednotlivých zemí projednával v oddělených senátech. Všeobecným odvolacím orgánem pro země moravské a slezské se analogicky stal moravský apelační soud se sídlem v Brně, pražský apelační soud si potom ponechal lenní agendu. Roku 1850 byl apelační soud nahrazen vrchním zemským soudem.<sup>79</sup>

Patentem z roku 1787 „o novém uspořádání trestní soudní pravomoci“ byla kriminální agenda svěřena zvláštním kriminálním soudům, do jejichž agendy spadaly nejenom běžné kriminální záležitosti, ale rovněž stíhání státních zločinců, k jejichž dopadení došlo na území provincie.<sup>80</sup> V trestní pravomoci působilo v Čechách celkem 15 soudů, na Moravě 6 soudů a ve Slezsku soudy 2.<sup>81</sup> Druhoinstančními soudy byly potom soudy apelační, působící jako vrchní kriminální soudy, v jejichž kompetenci bylo rovněž poskytování odborných rad ve věci aplikace předpisů na jednotlivé případy a poradenská činnost.

V návaznosti na novou úpravu trestního práva byl vydán v roce 1787 „Všeobecný zákoník o zločinech a trestech na ně“, který odstraňoval libovůli při výkonu spravedlnosti, vymezoval hranici mezi kriminálními zločiny a zločiny politickými a v souvislosti s tím rozděloval trestní kompetence mezi soudy kriminální a politické úřady. Pro úřady politické byla roku 1787 vydána zvláštní instrukce „o vyšetřování, souzení a trestání politických zločinců“, zabývající se činnostmi správních orgánů v rámci stíhání pachatelů pořádkových přestupků, která byla posléze zahrnuta do „Obecného soudního řádu kriminálního“, který odstranil většinu procesních pravidel, které byly ještě zakotveny v zákoníku tereziánském. Vycházel ze zásad inkvisičního procesu, řízení před soudy bylo písemné a tajné

---

<sup>78</sup> PLESKOT, Jaroslav. *Úloha apelačního soudu v letech 1548 až 1783*, disertační práce, Praha: Univerzita Karlova, 2012, str. 234

<sup>79</sup> tamtéž, str. 247-248

<sup>80</sup> ŠOLLE, Václav. Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích. In: *Sborník archivních prací*. Praha : Archivní správa Ministerstva vnitra. Roč. 12, č. 1 (1962), str. 105

<sup>81</sup> ADAMOVÁ, Karolina. *Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938*. Praha: LexisNexis CZ, 2005, str. 81

a rozhodování na základě soudem shromážděných důkazů svědčících v prospěch i neprospěch obviněného příslušelo pouze kvalifikovaným soudcům. Zákoník nezná torturu, ale obsahuje případy, za kterých lze uložit tělesné tresty spočívající v ráně holí a metlami. Soudní řád rovněž připouští již odsouzení na základě nepřímých důkazů, ale v těchto případech není přípustné uložení nejvyššího trestu.<sup>82</sup>

---

<sup>82</sup> JÁNOŠÍKOVÁ, Petra, Vilém KNOLL a Alena RUNDOVÁ. *Mezníky českých právních dějin*. 3., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 91-92

## 6 DALŠÍ OSVÍCENSKÉ REFORMY

Vedle přímých zásahů do organizace středověkých samosprávných institucí a státního aparátu budoucí podobu habsburské monarchie a jejích státoprávních institucí ovlivnily další reformy osvícenských panovníků. Dokreslují neomezenou panovnickou moc v tomto období, především její zájem na rozvoji ekonomiky státu. Některých z nich jsem se již letmo dotkl v předchozích kapitolách a na tomto místě si je ve stručnosti připomeneme v komplexnějším pohledu.

### 6.1 ŠKOLSKÁ REFORMA

Školství druhé poloviny 18. století vinou válek a nedostatku financí silně zaostávalo. Na vsích se výuce dětí často věnovali vysloužilí vojáci, kteří sami sotva ovládali čtení, psaní, násobení a dělení. Přesun feudálního uspořádání výroby k manufakturám přinášel zvýšené nároky na vzdělanost obyvatelstva. Stále složitější výrobní postupy předpokládaly u pracovníků alespoň základní vzdělání. Na základě referencí svých diplomatů proto pozvala Marie Terezie roku 1772 do země Johana Ignáce Felbigera, významného pruského reformátora a pedagoga proslulého písmenkovou a tabulkovou metodou výuky. Felbiger vypracoval Všeobecný školní řád, který předepisoval povinnou školní docházku pro děti od šesti do dvanácti let a nechal v každém hlavním městě zřídit školskou komisi. Jednotlivé komise podléhaly hlavní, vídeňské komisi, vedené jím samotným. V českých zemích měl obecné školství na starosti vrchní zemský inspektor Jan Ferdinand Kindermann.

Felbigerova reforma školství zavedla tři typy škol. Na školách byly děti vychovávány podle příslušnosti k určitému stavu. Základ školství tvořily tzv. triviální školy, na kterých se vyučovalo především čtení, psaní, počítání a náboženství. Kromě toho zde žáci získali základy průmyslu, hospodářství a ručních prací. Každý učitel musel mít alespoň minimální kvalifikaci získanou absolvováním tříměsíčního kurzu. V krajských městech byly zřizovány hlavní školy trojtřídní a normální se čtyřmi třídami, které připravovaly děti pro další studium. Navíc se zde vyučovalo latině, dějepisu, zeměpisu, slohu, kreslení, geometrii. Děti se učily z učebnic předepsaných státem.

Reorganizací prošlo i vzdělávání na gymnáziích. Nová učební osnova pro gymnázia z roku 1764 měla upravit obsah vzdělávání a do výuky nově zařadit fyziku a přírodopis. Jezuité, kteří měli vlastní majetek a nebyli finančně závislí na státu, se změnám ve školství ale odmítli podříditi. Reformu středních škol přinesl až rok 1773, kdy papež Kliment XIV. zrušil jezuitský řád. Bula nazvaná *Dominus ac redemptor noster* byla vydána na naléhání Francie, Španělska a Portugalska, které se obávaly rostoucí moci řádu, a umožňovala světským vládám rozhodnout o majetku jezuitů. Její vydání přivítal rovněž habsburský dvůr, neboť přispívala k omezování církevního vlivu. Výraznější úpravu gymnaziálního studia se podařilo prosadit až v roce 1775. Vznikla pětiletá gymnázia, která připravovala studenty pro univerzitní studia.

Přestože hlavním přínosem školské reformy bylo dosažení vzdělanosti nižšího stupně, dočkalo se významných změn i univerzitní studium. Poradcem Marie Terezie pro reorganizaci univerzit byl její osobní lékař Gerard van Swieten. Ten prvotně začal provádět změny na vídeňské lékařské univerzitě.<sup>83</sup> V rámci zlepšení kvality výuky byly zavedeny pravidelné přednášky. Teorie, přednášená v učebnách univerzity, byla následně doplňována praktickou výukou v nemocničním prostředí. Swieten rovněž nechal vybudovat nové laboratoře, pitevny a nemocnice. Reformy proběhly i na dalších fakultách. Filosofická fakulta sloužila jako jakýsi předstupeň studia na ostatních fakultách. Jejím prvořadým úkolem bylo, v rámci dvouleté výuky, poskytnout vyšší všeobecné vzdělání pro studium budoucích lékařů, právníků a kleriků. Budoucí státní úředníci získávali právnické vzdělávání na nově zřízené Tereziánské akademii, která byla založena na principu přísného výběru, výuce cizích jazyků a nejvyšších vědeckých a pedagogických standardů. Školské reformy probíhaly i na českých školách. Dvorský dekret z roku 1777 významně snížil počet gymnázií. Po zrušení jezuitského řádu došlo k přeměně olomoucké univerzity na ekonomické lyceum.<sup>84</sup>

---

<sup>83</sup> HERRE, Franz. *Marie Terezie*. Praha: Brána, 1996, str. 109-110

<sup>84</sup> BĚLINA, Pavel. *Dějiny země Koruny české: učebnice*. 3. vyd. Praha: Paseka, 1995, str. 45-47

## 6.2 PODDANSKÉ REFORMY

### 6.2.1 ROBOTNÍ PATENTY

Absolutističtí panovníci, v rámci stabilizace společenských poměrů a ve snaze o zvětšení příjmů do státní pokladny, usilovali o rozšíření daňových povinností vrchností, vymezení míry povinností závislého obyvatelstva, omezení libovůle vrchnostenského aparátu a zkvalitnění jeho fungování a podrobení permanentní kontrole. Panovníkova nařízení, kterými právně reguluje postavení závislého obyvatelstva, jsou známa jako robotní patenty. Upravovala všeobecně nejenom míru robotní povinnosti, ale i výši peněžních dávek jednotlivých skupin závislého obyvatelstva, rozsah soudní pravomoci vrchnosti, nakládání se stížnostmi ze strany poddaných atd.<sup>85</sup>

Prvním robotním patentem byl patent Leopolda I. z roku 1680, který platil zpočátku pouze pro království české. Roku 1713 byla potom jeho platnost rozšířena výslovně i pro Moravu. Důvodem jeho vydání byly především neutěšené podmínky poddaných vedoucí ke vzpourám proti vrchnosti. Patent zakazoval vrchnosti vybírat od sedláků vyšší daně, než bylo schváleno sněmem, stanovoval maximální robotní povinnosti, zakazoval nutit poddané ke koupi panského zboží za ceny vyšší než obvyklé a odnímat sedlákům jejich statky v dědičné držbě, obzvlášť pokud měli děti. Patent zároveň zakazoval nadměrné tresty vedoucí ke zničení zdraví nebo schopnosti obživy.

Za vlády Karla VI. byl roku 1717 vydán nový robotní patent. Ten potvrzoval a podrobněji rozváděl ustanovení předchozího patentu. Dále zdůrazňoval, pod trestem na těle i na hrdle, zákaz srocování poddaných obsažený již v „Obnoveném zřízení zemském“ a upravoval postup podávání stížností poddaných u vrchnosti, popřípadě u krajských hejtmanů. Další v pořadí třetí patent o čtyřiceti člancích byl předložen Českou dvorskou kanceláří roku 1737. K nařízení na jeho vydání vedly Karla VI. zvyšující se stížnosti na kruté zacházení vrchnosti s poddanými. Obsahoval nejenom podrobný soupis robotních povinností poddaných, ale i příkazy pro vrchnost a jejich úředníky.

---

<sup>85</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2. upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 218

Neutěšené postavení poddaných a tlak rozsáhlých selských vzpour vedlo k vydání robotního patentu z roku 1775. Ten je považován za nejdůležitější zákonodárný akt vydaný za vlády Marie Terezie. Jeho cílem bylo omezení robotní povinnosti nevolníků na snesitelnou míru, určenou dle výše daní stanovených poddaným usnesením sněmů.<sup>86</sup> Robotní patent dělil závislé obyvatelstvo do 11 tříd dle výměry obhospodařované půdy. Do první třídy byly zařazeni podruzi, kteří byli zatíženi největší robotní povinností. Největší sedláci zařazeni do jedenácté třídy odváděli nejvyšší dávky. Na opatření své matky posléze navázal Josef II. patentem o zrušení nevolnictví.<sup>87</sup>

## 6.2.2 PATENT O ZRUŠENÍ NEVOLNICTVÍ

Reformy upravující vztahy mezi vrchností a poddanými patří mezi nejvýznamnější reformy vůbec. V důsledku hospodářského rozvoje země a nutnosti zajistit pracovní síly pro manufaktury vydal Josef II. hned v prvním roce své vlády patent o zrušení nevolnictví, kterým zrušil závislost poddaných na vrchnosti. Překonal tak odpor konzervativních kruhů, především z řad šlechty, která usilovala o to, aby i nadále zůstala zachována naprostá závislost sedláků na vrchnosti, poukazujíc na oboustrannou prospěšnost stávajícího stavu. Odpůrci změn argumentovali tím, že poddaní nejsou v postavení bezprávních otroků podle chápání římského práva, ale pouze tělesnými poddanými.

Ustanovení prvního bodu patentu umožnilo poddaným svobodné uzavírání sňatků a to i mimo panství. Navazující druhý bod založil pro poddané svobodu pohybu. K odstěhování poddaným, na místo svolení vrchnosti, stačil po novu pouze propouštěcí list, který jim byla vrchnost povinna bezúplatně vydat. Propouštěcí list platil ale pouze na území Habsburské monarchie.

Následující body se týkaly především dětí poddaných. Bodem třetím zakotvil Josef II. poddaným možnost volby libovolného řemesla či umění. Na rozdíl od předchozí doby, tak mohli poddaní svobodně rozhodovat o výběru svého povolání bez ohledu na požadavky vrchnosti. Zároveň, jak bylo uvedeno v bodě

---

<sup>86</sup> ADAMOVÁ, Karolina a Ladislav SOUKUP. *Prameny k dějinám práva v českých zemích. 2.*, upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 156-157

<sup>87</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny. 2.*, upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 218



čtvrtém: „*nebudou poddaní povinni, budoucně nějaké dvorské služby víceji konati*“, byly děti poddaných zproštěny vykonávání dvorské služby. Povinnost služby na vrchnostenských dvorech tak zůstává, v souladu s bodem pátým, zachována pouze pro sirotky, kteří si museli odpracovat z důvodu splacení poručenství určitou dobu, která ale nesměla překročit období tří let.

Šeský a zároveň poslední bod dekretu zdůrazňoval zachování platnosti všech naturálních a peněžních daní vyplývajících ze statků poddaných stejně tak i zachování robotní povinnosti. V poslední části patentu potom Josef II. konstatuje, že i přes všechny nově nabyté svobody musejí poddaní zůstat věrnými a poslušnými svému zeměpánovi.<sup>88</sup>

### 6.3 CÍRKEVNÍ REFORMY - ZÁKONY AMORTIZAČNÍ, TOLERANČNÍ PATENT, MANŽELSKÝ PATENT

Období osvícenství s sebou přineslo mimo jiné i změnu názoru na roli církve ve společnosti. Církev již přestala být považována za Bohem zřízenou nedotknutelnou duchovní organizaci. Cílem osvícenských panovníků bylo podřídit církev státní vrchnosti a státním zájmům. Za nejvýznamnější zásahy do vnitřních záležitostí katolické církve tehdejší doby lze označit tzv. amortizační zákony, na jejichž základě došlo ze strany panovníků k omezení nabývání majetků do vlastnictví církevních právnických osob, včetně daňových privilegií církve. Kněžím bylo rovněž zakázáno posílat peníze do zahraničí, bylo zakázáno zřizování dalších klášterů a došlo i k omezení přijímání noviců.<sup>89</sup>

Další omezení církevní moci přinesl rok 1781, kdy Josef II. vydal Toleranční patent, na jehož základě došlo de facto ke zrušení monopolu katolické církve zavedením náboženské svobody pro příslušníky augsburské, řeckopравoslavné a helvetské konfese a k uvolnění některých omezení týkajících se židů. Toleranční patent nese ve svém textu jako oficiální datum vydání 13. října 1781, přestože státní rada ho přijala až o týden později. Byl přijat po dlouho

---

<sup>88</sup> Patent o zrušení nevolnictví. In: ADAMOVÁ, Karolina a Ladislav SOUKUP. *Prameny k dějinám práva v českých zemích. 2.*, upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 168-170

<sup>89</sup> STELLNER, František. Patent, amortizační zákon (1771). In: Schelle, Karel a Jaromír Tauchen. *Encyklopedie českých právních dějin, V. svazek Pa-Právní*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016. s. 104-105

trvajícím období, ve kterém byla v českých zemích v důsledku pobělohorské rekatolizace povolena jen jediná víra - katolická. Před bitvou na Bílé hoře byly Čechy jedním z center náboženské tolerance a byly to právě husitské války, které se ve velké míře podílely na spuštění procesu kritiky a reformace katolické církve. Posledním dokumentem, kterým byla tato tolerance zakotvena, se stal v roce 1609 Rudolfův majestát. Ten byl, po prohře na Bílé hoře a porážce stavovského povstání, zrušen císařem Ferdinandem II., který posléze jako jeden z bodů v „Obnoveném zřízení zemském“ z roku 1627 uzákonil rekatolizaci, čímž české země upadly na dalších téměř 160 let do doby temna. Ani to ale svobodný duch Čechů nemohlo udusit a jiná náboženství byla provozována potajmu a takovým způsobem, aby nedošlo k jejich úplnému zániku. Byla však nadále pronásledována a to nejrůznějšími způsoby. Kupříkladu na Moravě byl dokonce vyhlášen falešný toleranční patent, po jehož vydání se ke své víře přihlásilo téměř 15 000 osob, za což ovšem následovala řada odvetných opatření. Postupně sílil tlak lidí na povolení náboženské tolerance a za tímto účelem byly dokonce sepisovány petice. Po smrti své matky připadlo právě Josefu II., aby se s touto situací nějak vyrovnal a proto při další žádosti, která dorazila na jeho stůl, předložil celou věc státní radě a následně byl vydán toleranční patent.

Ten ve své době znamenal pro habsburskou monarchii obrovský pokrok, neboť ukončil politiku jediné církve. Možnost svobodně projevit své vyznání využilo přibližně 70 000 lidí, kteří náleželi k jedné z církví, které císař výslovně zmiňuje v preambuli svého patentu. Doslovně říká: *„Milí věrní! Jsouce přesvědčeni jednak o škodlivosti všeho nátlaku na svědomí a jednak o velikém užítku, kterýž pro náboženství a stát pochází z pravé křesťanské tolerance, viděli Jsme se pohnuti, vyznavačům augsburského a helvetského náboženství, pak nesjednoceným Řekům povoliti všude soukromé vykonávání jejich náboženství bez ohledu na to, zdali kdy stávalo nebo kdy zavedeno bylo čili nic.“*

Jen o něco později, přesně 19. října 1781, byl toleranční patent následován dekretem, kterým došlo k toleranci náboženství židovského v Čechách a 13. února 1872 i na Moravě.

Přestože již v úvodu panovník povolil další náboženství, tak i nadále uváděl katolickou víru jako tu, již byla dána přednost v případě veřejného konání, a u těch ostatních se dovoľovalo s určitými omezeními pouze konání soukromé.

Krom samotného povolení některých náboženských skupin se císař v dokumentu, který je rozdělen do sedmi částí či článků, zabýval celou řadou otázek, pojících se s náboženskou tolerancí.<sup>90</sup>

Toleranční patent nejprve upravoval možnost, aby si větší skupiny nekatolických osob, čítající alespoň 100 rodin, mohly vystavět vlastní modlitebny a při nich školy, ve kterých by posléze konaly své bohoslužby a svátost. Zároveň konkretizoval také to, jak by měla taková modlitebna vypadat. Právě z důvodu soukromého konání obřadů nesměla taková stavba žádným způsobem připomínat katolický chrám. Mohla být sice z libovolného materiálu, ale nesměla mít věže a zvonice se zvony. Také její vchod se nesměl nacházet na veřejné ulici. První článek dále upravoval možnost, aby si mohl evangelík k sobě povolat, například k poslednímu pomazání, duchovního katolického. Obrácená možnost, tedy že si katolík povolá evangelického kněze, povolena nebyla.

V následujících částech se Josef II. věnoval úpravě školství a povoloval protestantům ustanovovat si své vlastní učitele, kteří ale byli nadále vázáni říšskými osnovami a podřízeni dozoru ze strany státu. Dále pak řešil možnost volby duchovních, které ale potvrzovala konzistoř v Těšíně či Uhrách, posléze pak konzistoř ve Vídni, v jejímž čele stál panovníkem jmenovaný předseda, který byl zároveň katolíkem, z čehož pro protestanty plynula velice nezáviděníhodná situace. Odstavec čtvrtý řešil otázku školních poplatků, pátý se potom zabýval řešením sporů týkajících se náboženství a církve. Ty byly nově dány k posuzování zemskému úřadu, který si k celé záležitosti měl přibrat jednoho zástupce z řad duchovních dané církve.

Velice významné byly články šestý a sedmý, upravující další práva, která byla patentem nekatolíkům přiznána. První z nich obsahoval úpravu, v jaké víře měly být vychovávány děti těchto osob. Stará úprava jediné církve vzala za své vydáním tohoto patentu a bylo třeba najít nový princip, jak i nadále zachovat přednostní právo, které katolická církev požívala a vyvážit toto právo s úpravou práv evangelických. Bylo proto zavedeno, že děti, které se narodily katolickému otci, měly být vyznání katolického a v případě otce evangelíka a matky katoličky měly následovat pohlaví. Chlapci tedy byly posléze vyznání evangelického a dívky katolického.

---

<sup>90</sup> BEDNÁŘ, František a Ferdinand HREJSA. *Toleranční patent – jeho vznik a význam*. Praha: Husova fakulta v Praze, 1931

Sedmá a zároveň poslední část patentu byla věnována různým občanským právům. Nekatolíci měly ponovu možnost nakupovat nemovitosti. Dále zmiňovala práva mistrovská a měšťanská, u kterých bylo třeba povolení vydané příslušnými místy, či přístup k akademickým hodnostem a civilním službám. Zde bylo pak výslovně uvedeno, že u volených funkcí nemá rozhodovat náboženství, nýbrž schopnost a osobní kvalifikace daného kandidáta.<sup>91</sup>

Doménou církve, až do poloviny 18. století, byly rovněž manželské záležitosti, do kterých roku 1783 výrazně zasáhl Josef II. vyhlášením manželského patentu, který manželství sekularizoval. Manželství bylo prohlášeno za občanskou smlouvu, jejíž vznik, obsah a zánik měl být upraven zákonem a v souladu se zákonem o něm měly namísto církevních soudů rozhodovat soudy světské. Samotná úprava manželského práva si ale podržela mnohé rysy ukazující na konfesní původ. Manželství bylo i nadále uzavíráno před církevním hodnostářem, církev vedla matriky, ale jiné právo platilo pro katolíky, ostatní křesťany a židy. Patent tak do značné míry respektoval názory jednotlivých církví.<sup>92</sup>

I přes odpor církve vůči manželskému patentu vydal Josef II. roku 1786 patent o dědické posloupnosti, kterým odstranil stavovské rozdíly v dědění ze zákona. Roku 1786 pak spatřil světlo světa první díl občanskoprávní kodifikace, v němž rovněž vycházela úprava rodinného a manželského práva z tradice práva kanonického.

#### 6.4 REFORMY V DAŇOVÉ OBLASTI

Prvotním cílem absolutistických panovníků bylo úsilí o ozdravení státních financí a zavedení řádu do placení berní. Základem se stala řádná evidence půdy, na jejímž základě se měly daně odvádět. Zpočátku se jednalo pouze o půdu, která byla v držení poddaných, tedy půdu rustikální. První soupis půdy pro berní účely vznikl již v polovině 17. století a byl označován jako berní rola. Půda obhospodařovaná v režii vrchnosti byla od berního zatížení osvobozena. Tradiční

---

<sup>91</sup> ADAMOVÁ, Karolina a Ladislav SOUKUP. *Prameny k dějinám práva v českých zemích. 2.*, upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 170-173

<sup>92</sup> VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny. 2.* upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 443, 456

osvobození dominikálu přestali respektovat až osvícenští panovníci. Tereziánské katastry evidovaly rovněž i tuto půdu a dále v rámci tzv. ficticia i další objekty, především řemesla a obchodní činnost. Josefinský katastr již zahrnoval rustikální i dominikánskou půdu dohromady a zatěžoval je stejnou berní. To bylo ale proti myslí vrchnosti a proto jeho provádění bylo již v zárodku zastaveno.

Josefinský katastr z roku 1785 byl de facto prvním katastrem, při kterém bylo použito zaměřování pozemků, neboť patent nahrazoval dosavadní berní jednotku, za kterou byla brána usedlost, jednotkou novou a to pozemkem. Prvotně byly stanoveny hranice katastrálních obcí a ty následně rozděleny do menších celků, na tzv. pozemkové tratě. Význam Josefinského katastru rovněž spočíval v tom, že předpokládal zřízení nových organizačních jednotek – katastrálních obcí, které se posléze staly předobrazem obcí představujících základ územní správy až do roku 1945.<sup>93</sup>

Vedle rovného zdanění veškeré půdy v zemi byly za vlády osvícenských panovníků zavedeny i další daně. Patentem z června roku 1759 byla zavedena dědická daň, která činila 10% z hodnoty dědictví či darů pokud přesahovaly 1.000 zlatých čistého jmění pozůstalostního; osvobozena byla dědictví mezi rodiči a dětmi, dědictví ve prospěch dobročinných ústavů, dědictví menší 500 zlatých a odkazy menší 100 zlatých.

---

<sup>93</sup> JÁNOŠÍKOVÁ, Petra, Vilém KNOLL a Alena RUNDOVÁ. *Mezníky českých právních dějin*. 3., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, str. 219

## ZÁVĚR

Osvícenství nevzniklo jako náhlá radikální inovace, nýbrž bylo vyvrcholením předchozích idejí. Vycházelo z přesvědčení, že člověk se má řídit především vlastním rozumem, který je základem veškerého poznání. Smysl lidské existence je v důstojném životě, nikoliv v posmrtné spáse. Myšlenky osvícenství ovlivnily celosvětový vývoj 18. století. Ve Francii a USA napomohly revolucím. Amerika osvícenské ideje propracovala do „Deklarace nezávislosti“, obsahující ustanovení o rovnosti všech lidí, právu na život, svobodu, hledání štěstí. Ve Francii byla v počátečním stádiu revoluce přijata „Deklarace práv člověka a občana“, jejíž autoři byli inspirováni americkou deklarací. Byla postavena na základě zachování přirozených a nezadatelných práv člověka jako je svoboda, vlastnictví, bezpečnost a právo na odpor proti útlaku a stala se tak stěžejním dílem pro pozdější stanovení základních lidských práv a vytvoření demokracie v podobě jakou známe v Evropě dnes.

V Evropě absolutističtí panovníci proměnu společnosti prosazovali zejména formou rozsáhlých společenských a hospodářských reforem. Cílem reforem, zaměřených převážně na oblast správy, trestního zákoníku, školství, obchodu a náboženství bylo zlepšit život poddaných a posílit moc státního aparátu na úkor privilegií šlechtického stavu.

Ve vývoji českého práva bylo osvícenství spojováno s vládou Marie Terezie a Josefa II. I přes odpor některých společenských skupin obyvatelstva byla v této době, vedle zákoníků, vydána celá řada právních norem různé hodnoty a závažnosti, zasahujících do všech oblastí tehdejší společnosti.

Člověk získal řadu lidských a občanských práv, která zahájila cestu, na jejímž konci stojí teorie přirozených lidských práv a účelem státu bylo, výměnou za postoupení určité svobody, zajistit těmto přirozeným právům ochranu.

## **RESUMÉ**

The essence of the diploma thesis is the ascertainment that in the period of the Enlightenment the basic assumptions of modern, contemporary law are created. In the development of Czech law, the Enlightenment is associated with the government of Maria Theresa and Joseph II. who have introduced numerous reforms in the framework of the development of the countries in which they ruled. Their reforms aimed mainly at governance, the criminal code, education, trade and religion but were also aimed to improve the lives of the serfs and strengthen the power of the state apparatus to the detriment of the nobles' privileges. The creation of conditions for economic development has led to the abolition of direct personal dependence of serfs to the nobility, the elimination of material restrictions and tariff barriers, the introduction of a uniform weight and measure. Religious freedom has been extended to other groups of believers, especially Jews and Protestants.

Man has acquired a number of human and civil rights that have begun a journey which ending the theory of natural human rights, and the purpose of the state was, in exchange for the transfer of a certain freedom, to ensure the protection of these natural rights.

## SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

### **Knížní publikace a články:**

ADAMOVIÁ, Karolina. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000. Beckovy právnické učebnice. ISBN 80-7179-282-9.

ADAMOVIÁ, Karolina. *Dějiny evropského kontinentálního práva: vysokoškolská právnická učebnice*. Praha: Linde, 2003. Vysokoškolské právnické učebnice. ISBN 80-7201-387-4.

ADAMOVIÁ, Karolina. *Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938*. Praha: LexisNexis CZ, 2005. ISBN 80-86920-07-0.

ADAMOVIÁ, Karolina a Ladislav KŘÍŽKOVSKÝ. *Dějiny myšlení o státě*. Praha: ASPI, 2000. Codex. ISBN 80-86395-07-3.

ADAMOVIÁ, Karolina a Ladislav SOUKUP. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. 2., upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. Dokumenty (Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk). ISBN 978-80-7380-271-4.

ADAMOVIÁ, Karolina a Antonín LOJEK. *Právníci doby osvícenské*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2014. ISBN 978-80-87439-17-3.

ADAMOVIÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-000-2.

ADAMOVIÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 2015. ISBN 978-80-7432-652-3.

BECCARIA, Cesare. *O zločinech a trestech*. Praha: [s.n.], 1893.

BEDNÁŘ, František a Ferdinand HREJSA. *Toleranční patent – jeho vznik a význam*. Praha: Husova fakulta v Praze, 1931



BĚLINA, Pavel. *Dějiny zemí Koruny české: učebnice*. 3. vyd. Praha: Paseka, 1995. ISBN 80-7185-006-3.

FRAIS, Josef. *Reformy Marie Terezie a Josefa II.: (nejen v českých a moravských zemích)*. Třebíč: Akcent, 2005. ISBN 80-7268-337-3.

GERYK, Josef. *Osvícenské právnictví - základ novodobého práva*. Brno: Tribun EU, 2008. Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-7399-457-0.

HALADA, Jan. *Osvícenství - věk rozumu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. Knižnice všeobecného vzdělání mládeže. ISBN 80-7176-347-0.

HERMANN – OTAVSKÝ, KAREL. *Všeobecný zákoník obchodní*. Praha: Československý kompas, 1929

HERRE, Franz. *Marie Terezie*. Praha: Brána, 1996. ISBN 80-85946-41-6.

SCHELLE, Karel a Jaromír TAUCHEN. *Občanské zákoníky: kompletní sbírka občanských zákoníků, důvodových zpráv a dobových komentářů*. Ostrava: Key Publishing, 2012. Právo (Key Publishing). ISBN 978-80-7418-146-7.

IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-394-0.

JÁNOŠÍKOVÁ, Petra, Vilém KNOLL a Alena RUNDOVÁ. *Mezníky českých právních dějin*. 3., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. Vysokoškolské učebnice (Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk). ISBN 978-80-7380-251-6.

JANUSOVÁ, Jana. *Marie Terezie: legendy a skutečnost*. Ostrava: Amosium servis, 1991. Amosium servis přátelům. ISBN 80-85498-05-7.

KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné: vysokoškolské rukověti: sbírka vědeckých příruček pro československé vysoké školy a studium soukromé*. Praha: Melantrich a. s., 1935. Řada spisů právnických a hospodářských

KAPRAS, Jan. *Právní dějiny zemí koruny české*. Praha: Unie, 1913.

- KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1962.
- MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995. ISBN 80-85903-01-6.
- MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. přeprac. vyd. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-433-1.
- MALÝ, Karel. *Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a v první polovině 18. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-2463-269-8.
- MALÝ, Karel. *Poznámky k obecné části zákoníku Marie Terezie Constitutio criminalis Theresiana. Právněhistorické studie*. Karolinum, 2017, 47(1), 148. ISSN 0079-4929.
- MAREČKOVÁ, Marie. *České právní a ústavní dějiny: stručný přehled a dokumenty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN 80-244-1502-x.
- MELICHAR, František. *Dějiny cechovnictví v Čechách*. Praha: Tiskem České Grafické Společnosti "Unie", 1902
- ROUČEK, František. *Československé právo obchodní. I. část obecná*. Praha: Nákladem právníckého knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1938
- SCHELLE, Karel a Jaromír TAUCHEN. *Občanské zákoníky: kompletní sbírka občanských zákoníků, důvodových zpráv a dobových komentářů*. Ostrava: Key Publishing, 2012. Právo (Key Publishing). ISBN 978-80-7418-146-7.
- Schelle, Karel a Jaromír Tauchen, ed. *Encyklopedie českých právních dějin, V. svazek Pa–Právní*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016. ISBN 978-80-7380-638-5 v koedici Ostrava: KEY Publishing, 2016. ISBN 978-80-7418-265-5
- SCHELLE, Karel a Ladislav VOJÁČEK, ed. *Stát a právo v období absolutismu: sborník*. Brno: Masarykova univerzita, 2005. ISBN 80-210-3899-3.
- SIVÁK, Florián. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska do roku 1918*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1998. Učebné texty Právnickej fakulty Univerzity Komenského. ISBN 80-7160-100-4.

SPIRIT, Michal. *Úvod do studia práva*. 2. vyd., aktualiz. dle nového občanského zákoníku. Praha: Grada, 2014. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-5280-8.

STELLNER, František. *Sedmiletá válka v Evropě*. 2. vyd. Praha: Libri, 2007. Historická řada (Libri). ISBN 978-80-7277-354-1.

ŠEBÁNEK, Jindřich, Jindřich MAYER a Karel BALBINDER. *Listy z dějin brněnského obchodu*. Brno: Obchodní grémium, 1928

ŠOLLE, Václav. Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích. In: *Sborník archivních prací*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra, roč. 12, č. 1 (1962), str. 87-142

URFUS, Valentin. *Zdomácnění směnečného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*. Praha: Československá akademie věd, 1959. Právněhistorická knihnice.

VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-210-0791-5.

VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 2., upr. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. ISBN 978-80-7380-257-8.

ZLOBICKÝ, Josef Valentin. *Práva Wsseobecná Nad Prowiněnjmi a Gich Trestmi*. Ve Vídni: J. T. Trattner, 1787

### **Internetové zdroje:**

SOJKA, Drahošlav. *Codex Theresianus, Práce kodifikační komise za Marie Terezie*. [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2009, Dostupný z: <https://is.muni.cz/elportal/estud/praf/ps09/codex/web/pages/pouzite-prameny.html>

UHLÍŘ, Dušan. Osvícený Josef II.: Reformátor na císařském trůně [online]. In: *100+1: zahraniční zajímavost*, 2015-12-24, Dostupný z: <https://www.stoplusjednicka.cz/josef-ii-reformator-na-cisarskem-trune>

## Ostatní:

*Constitutio Criminalis Theresiana aneb Ržjmské Cýsařské w Vhřjch a Vžeskách etc. etc. Kráľowské Aposstolské Milosti Marye Terezye Arcy-Kněžny Rakauské... hrdelnj Práwnj Ržád. W Wjdni : Wytisstěný v Jana Tomasse vrozeného z Trattnerů, Cýsařsko-Kráľovského Dworského Impressora, 1769. [230], 282, LVI, [2], 20 s. elektronická kniha v katalogu Vědecké knihovny v Olomouci, digitalizována v rámci služby eBooks on Demand*

*Patent císaře Josefa II. z 1. listopadu 1781, kterým zrušeno jest nevolnictví, jinak čľověčenství aneb tělesná poddanost. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR a. s.*

PLESKOT, Jaroslav. *Úloha apelačního soudu v letech 1548 až 1783*. Praha, 2012. Dizertační práce. Univerzita Karlova

*Spolkový patent (patent č. 253/1852 ř. z.). In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR a. s.*

SCHELLE, Karel a Jiří BÍLÝ. *Dějiny českého soudnictví*. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR a. s.

*Zákon č. 1/1863, pro kráľovství České, Haličské a Vladiměřské s vojvodstvími Osvětimským a Zátorským a velkovoľvodstvím Krakovským, pro kráľovství Lombardsko-Benátské a kráľovství Dalmatské, pro arcivoľvodství Rakouské pod Enží i nad Enží, pro vojvodství Horno- a Dolnoslézské, Štyrské, Korutanské, Krajinské, Salcburské a Bukovinské, pro markrabství Moravské, pro knížecí hrabství Tyrolské a zemi Vorarlberskou, též pro knížecí hrabství Gorické a Gradištské s markrabství Istrianským a pro město Trst přímo pod vládou říšskou postavené s okršľkem Trstským, jímžto se uvádí zákonník obchodní. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR a. s.*

## **SEZNAM PŘÍLOH**

Příloha č. 1 – Území za vlády Marie Terezie s vyznačením územních ztrát a zisků

Příloha č. 2 – Marie Terezie s rodinou

Příloha č. 3 – Patent o zrušení nevolnictví (úvodní strana)

Příloha č. 4 – Toleranční patent (úvodní strana)

Příloha č. 1 – území za vlády Marie Terezie s vyznačením územních ztrát a zisků



Zdroj: JANUSOVÁ, Jana. *Marie Terezie: legendy a skutečnost*. Ostrava: Amosium servis, 1991, str. 184

Příloha č. 2 - Marie Terezie s rodinou (vpravo její syn Josef II.)



Zdroj: Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Marie Terezie [online]. c2018 [citováno 8. 03. 2019]. Dostupný z WWW:

<[https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Marie\\_Terezie&oldid=16771479](https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Marie_Terezie&oldid=16771479)>

Císařský Kralovský Patent dd. 16. Říjnopadu 1781. oně samo s wolné spárky wps  
tročenj Poddaných k těm předešle před publikowanj neb wplášenj oněho pos  
ledněgšho robotnjho Patentu pod datum 13. Srpna 1775. obpřegnutj  
robotnjm powinnostem, se tšagjčj.



**W**y Josef Druhý, z Boží  
Milosti wmwolený Římský Císař,  
po wšsechny Časj Rozmnožitel Říše, Král w Germa  
niji, Seruzalémský, Bberský, Čestý, Dalmátský, Čhar  
wátský, Slowanský, Saliecký, a Lodomirský, x. Arcy  
Knjze Rakauský, Knjze Burgundský, Lotharonský, Styr  
ský, Korýtánský, a Kránský, Belký Knjze Toskánský, a  
Sedmibradský, Markgrabě Morawský, Knjze Bra  
bantský, Limburgský, Lucenburgský, Gelderský, Bir  
tenbergský, w Bechnjm, a Dolnjm Slezsku, Mediolán  
ský, Mantuánský, Parmazánský, Piacenský, Swastalský,  
Nusswiecký, a Zatorský, w Kalábrňjch, Baaru, w Mon  
teferrátu, a w Tessnu; Knjze Šwábský, a w Charle  
ville, Knjzo-Hrabě Habšburgský, Flanderický, Tyrolský,  
He.

Zdroj: *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Nevolnictví* [online]. c2018 [citováno 8. 03. 2019].  
Dostupný z WWW:  
<<https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Nevolnictv%C3%AD&oldid=16797540>>



Příloha č. 4 – Toleranční patent (úvodní strana)



Zdroj: *Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Toleranční patent* [online]. c2018 [citováno 8. 03. 2019]. Dostupný z WWW:  
<[https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Toleran%C4%8Dn%C3%AD\\_patent&oldid=16444089](https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Toleran%C4%8Dn%C3%AD_patent&oldid=16444089)>